

DEMOKRASİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Evrenin ve dünyanın yaşına göre oldukça geç bir dönemde dünya üzerine yaşamaya başlayan insan, sosyal, ekonomik, psikolojik ve sosyal yönleriyle dikkat çekmiştir. Her ne kadar insanın çok yönlülüğü dikkat çekmiş ise de üzerinde en fazla vurgu yapılan özelliği siyasal yanı olmuştur. Nitekim tarihsel süreçte siyasal özelliğinin öne çıktığını ifade edebileceğimiz insan çok çeşitli düşünceleri üretmiş ve yapılar ortaya çıkarmıştır.

İnsanlık Tarihi ve Demokrasi

İnsanlık tarihinin en uzun evresi, avcılık ve toplayıcılıkla ilgili yaşam tarzının egemen olduğu süreçtir. Bu süreçte insanlar aile ve kabile tabanlı sosyal ve siyasal birlikler halinde yaşamışlardır. O dönemlerde insanların içinde yaşadıkları aile ve kabile birliklerinde bazı demokratik unsurların bulunduğu günümüzde araştırmacılar tarafından ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu durum bize demokrasinin insanlığın ilk evresinde bile bazı unsurlarıyla da olsa adeta insanla beraberliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Atina Demokrasisi ve Roma Cumhuriyeti

İnsanlık tarihinin ikinci aşaması tarım devriminin yaşandığı evredir. Tarımın ve hayvancılığın ikinci aşaması tarım devriminin yaşandığı evredir. Tarımın ve hayvancılığın insanların hayatlarının merkezinde yer aldığı bu dönemde insanlar yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Tarımsal üretim de bu aşamada ortaya çıkmıştır. Yönetsel bağlamda ilk önce köy doğmuştur. Zamanla çeşitli sebeplerle kasabalar ve kentler oluşmuştur. Kentlerin oluşumu ile birlikte siyasal, hukuksal ve sosyal sebeplerle yeni bir organizasyon biçimi olarak devletin doğuşu sağlanmıştır. Farklı zaman, zemin ve kültürel sebeplerle çeşitli devlet yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Çeşitli siyasal sistemlere sahip olan bu yapılar tarihsel süreçte değişime uğramışlardır. Böylece dünya üzerinde birbirlerinden farklı devlet sistemleri görünür olmuştur. Demokraside esas itibarıyla bu sistemlerden biridir. Zaten demokrasi çalışmamızın odağını teşkil etmektedir. Demokrasi günümüzden 2500 yıl evvel Antik Yunan kültür coğrafyasında kurumsal olarak doğmuş ve tarihçilerin piri kabul edilen Heredotos tarafından isimlendirilmiştir. Atina kent devleti yurttaşlarının kendi kendilerini doğrudan katılımla yönettikleri bu sistem siyaset bilimciler tarafından doğrudan demokrasi olarak nitelendirilmiştir. Kent ve yurttaşlık temelli bu demokrasi türü yaklaşık olarak 200 yıl yaşamıştır. Söz konusu demokrasi; Atina'da yaşayan yurttaşlık hakları bulunan Atinalı erkeklerin Atina kent devletini yönetmesi şeklinde tanımlanabilir. Bir köyler öbeğinden dünyanın en büyük imparatorluklarından biri haline gelen Roma İmparatorluğu, önemli nispette Antik Yunan siyasal kültür geleneğini miras almıştır. Söz konusu mirası dönemsel gereklilikler ve içinde yaşadığı gerilimler dolayısıyla kendisine özgü dönüşümler yaparak ciddi bir hukuki, siyasal ve sosyal yapılanma ortaya çıkarmıştır. Bu yapılanmalarda bilhassa cumhuriyet dönemi konumuz açısından dikkat çekicidir. Patricius-Pleb gerilimi, ortaya çıkarılmış olan siyasal kültür ve tarihsel deneyim üzerinden sağlanan birikim sonucu cumhuriyet sistemini kuran Roma ilk iş olarak consullük kurumunu oluşturmuştur. Gücün tek elde toplanmasını önlemek, denge ve denetimi sağlamak amacıyla iki consulün aynı zamanda görev yapması kabul edilmiştir. Consuller, Roma yurttaşlarının temsilcilerinden oluşmuş olan Comitia Centuriata (Yurttaş Meclisi) tarafından birer yıllığına seçilmişlerdir. Günümüzdeki senatolara isim babalığı yapmış olan Senatus yurttaş meclisleri karşısında güç kaybına uğramış ise de itibarlı bir kurum olarak varlığını Roma İmparatorluğu yıkılıncaya kadar korumuştur. Consullük, Comitia Centuriata, Comitia Curiata ve Senatus gibi yapılarla temsili demokrasinin önemli bazı yapılarının ortaya çıkarıldığı gördüğümüz Roma İmparatorluğu'nun cumhuriyet evresinde, modern devletlere zemin teşkil edecek hukukileşme bağlamı kurumlarında devreye sokulduğunu ifade edebiliriz. Bu özelliklerinden dolayı söz konusu süreci dünya demokrasi ve hukuk tarihi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir evre olarak değerlendirebiliriz.

İngiliz Demokrasisi

Roma'nın yıkılışı sonrasında merkezi, güçlü bir devletten mahrum kalan Avrupa, büyük oranda lord-vassal ilişkisine dayanan feodal sisteme geçmiştir. Sözleşmeye dayalı ve karşılıklılık esası üzerine oturan feodal sistemde lord-vassal ilişkisi, modern anayasacılık hareketlerine de zemin teşkil etmiştir. Belirtmek gerekir ki, feodal dönemde İngiltere demokrasinin oluşum ve gelişimi açısından ayrı bir yere sahiptir. Feodal dönemde 1215 gibi erken bir tarihte Magna Carta adıyla tarihe geçen, kralın yetkilerini sınırlayan haklar ve özgürlükler bağlamında dönemsel olarak önemli adımların atıldığı bir belge ortaya çıkarılabilmektedir. Meşrutî monarşiye geçişin ve demokratikleşmenin başlangıç adımı

olarak görebileceğimiz Magna Carta sonrasında, krallık kurumu ve lordlar arasında ciddi gerilimler yaşanmış, haklar bildireleri yayınlanmıştır. Bunlar İngiliz demokrasi tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Kurumsal olarak Curia Regis'den (Kral Konseyi) kabineyi, Magnum Concilium'dan (Büyük Konsey) parlamentoyu üreten İngiltere, kuvvetler ayrılığına dayalı meşruti monarşi diye nitelendirilen demokratik sistemini kurma yolunda önemli adımlar atmıştır. Tarihsel süreçte yurttaşlık tabanını genişletmiş ve evrimsel olarak demokrasisini geliştirmek suretiyle istikrarlı ve güçlü temsile dayalı bir demokrasi yaratabilmiştir.

Fransa Demokrasisi

Roma sonrası süreçte feodalitenin erken tarihlerde zemin bulduğu Fransa'da bir süre sonra ruhban, soylular ve kral ittifakı doğmuştur. Bunun sonucunda güçlü merkezi mutlak monarşik yönetim egemenliğine giren Fransa Avrupa'da büyük bir güç haline gelmiştir. Bu süreçte kendisini Tanrının yeryüzünde ki temsilcisi olarak gören Fransa kralları, temsili ya da demokratik ciddi bir oluşuma izin vermemişlerdir. Fransa 18. Yüzyılda mali krize girmiş ve sistem tıkanıklığı yaşamıştır. Bu durumu ortadan kaldıramayan Fransa, dünya tarihinin görülebilen en büyük devrimlerinden birini yaşamak durumunda kalmıştır. 1789 tarihinde meydana gelen devrim, bir yandan Fransa'yı diğer yandan dünyayı adeta alt üst etmiştir. Devrim sonrasında yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile demokratik bağlamda yeni bir kamu hukuku oluşturmuştur. Özgürlük, eşitlik ve milliyetçilik gibi modern temel unsurları dillendiren devrim Fransa'da siyasal sistem arayışlarını da tetiklemiştir. Sonuçta birçok sistemi deneyen Fransa cumhuriyette karar kılmış ve bu sistemi geliştirerek günümüze kadar gelmiştir. Böylece Fransa evrimsel bir süreçle cumhuri demokrat yapılanmanın bir örneği olmuştur.

ABD Demokrasisi

1492'de ki keşfinden sonra Avrupalı devletlerin kolonizasyon yarışına girdiği Amerika ise zaman içerisinde önemli nispette İngiltere'nin egemenliğine girmiştir. Ancak İngiliz egemenliğine karşı 13 koloni 1750'li yıllardan itibaren direnç göstermeye başlamış ve bu direnç bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Bağımsızlık mücadelesi esnasında İspanya ve Fransa'nın da desteklerini alan bağımsızlıkçılar söz konusu mücadelede İngiltere'yi yenerek bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bağımsızlık hareketi esnasında Philadelphia'da gerçekleştirdikleri iki kongre ile devletleşme sürecine giren koloni temsilcileri yaptıkları çalışmalar sonucunda dünyanın ilk yazılı anayasasını ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte kendilerine özgü bir siyasal sistem kurmayı da başarmışlardır. Bu sistem federalizm temelli demokratik bir cumhuriyet olarak kurulmuş ve başkanlık sistemi olarak isimlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti açısından 18. yüzyıl hem kendi iç bünyesinde hem de devletlerarası arenada sorunların giderek yoğunlaştığı bir süreci ifade eder. Yeniçağ ile birlikte batı dünyasında siyasi, askeri ve ekonomik açıdan yaşanan dönüşüm, Osmanlı Devleti'nin bu ülkelerle rekabet etme becerisini giderek zayıflatmıştır. Değişen dünyaya ayak uydurmakta giderek zorlanan Osmanlı Devleti, Karlofça Anlaşması ile ilk büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Karlofça Anlaşması sonrasında kaybettiği toprakları geri almaya odaklanan devlet, kaybettiği topraklarını geri alamadığı gibi yeni toprak kayıpları yaşamıştır. Bu gelişmeler sonrasında mevcut topraklarını koruma politikasına yönelen devlet, bu politikasıyla aynı zamanda batının üstünlüğünü de kabul etmiştir.

İç işlerinde ortaya çıkan merkezi otoritenin zafiyeti ve iç ayaklanmaların yoğunlaşması ile eyaletlerde yerel güçler olan ayan ve eşrafın giderek güçlenmiştir. Asayişsizlik ve adaletsiz vergilendirmeler, köylünün toprağını terk ederek şehirlere göçünü arttırmış, bu gelişmeler de taşrada yaşanan sıkıntıları daha da büyütüştür. Merkezde ulema ve Yeniçeri Ocağı'nın çıkardığı ayaklanmalar, siyasi istikrarsızlık, ekonomik sıkıntılar ve sosyal buhranları arttıran bir işlev görmüştür.

Yaşana bu güç kaybının en önemli sebebini askeri alanda gören dönemin padişahları ve ileri gelen devlet adamları, ordunun batı tarzında modernize edilmesiyle devletin eski gücüne kavuşacağına inanmıştır. Dolayısıyla 18. yüzyılda Avrupalı tarzdaki ıslahatlar askeri alanda yoğunlaşmıştır. I. Mahmut, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde askeri alan odaklı ilerleyen ıslahatlar, III. Selim ile farklı bir süreç izlemiştir.

III. SELİM DÖNEMİ VE NİZAM-I CEDİD HAREKETİ (1789- 1807)

1789 yılında tahta çıkan III. Selim, devletin siyasi, askeri, ekonomik ve idari alanlarda yaşadığı problemlere karşı, kendisinden önceki ıslahat anlayışından farklı bir yaklaşımla daha bütüncül bir dönüşümü hedeflemiştir. Nizam-ı Cedit adı verilen bu ıslahat sürecinin temel hedefi; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılarak yepyeni bir ordu teşkilâtının oluşturulması, ulemanın etkinliğinin kırılması ve devleti tüm unsurları ile Avrupa'da yaşanan gelişmelere katmak olarak özetlenebilir.

III. Selim bu dönemde mevcut problemlerin tespiti ve çözümü için ileri gelen devlet adamlarından layihalar istemiştir. Hazırlanan bu layihalarda çözüme yönelik ortak bir görüş birliği olmamakla birlikte, öne çıkan alan askeri kaygılar olmuştur. Dönemin önde gelen devlet adamlarından Kazasker Tatarcık Abdullah Efendi ise hazırladığı layihada, askeri alanın dışında devletin tüm kurumlarının yeniden yapılandırılmasını savunmuştur.

Bu dönemde, Osmanlı devlet geleneğinde yer alan ancak uygulama pratiği gittikçe zayıflamış olan istişare anlayışı canlandırılmıştır. Bu anlayış, alanlarında uzman devlet adamlarından oluşan Meşveret Meclisi'ni ortaya çıkarmıştır. Bu yolla ıslahat hareketlerini kişisellikten çıkararak devamlılığını sağlamak ve karşı koyuşları engellenmek istenmiştir. Meşveret anlayışıyla birlikte, kararlar artık devlet erkânının katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda alınmaya başlanmıştır. Meşveret anlayışıyla birlikte, kararlar artık devlet erkânının katıldığı ve padişahın başkanlık ettiği toplantılarda alınmaya başlanmıştır. Padişahın, karar alma sürecini geleneksel uygulama dışındaki bir anlayışla kişisellikten çıkarması ve mutlak egemenliğini kendi uygulamaları ile sınırlandırması, Osmanlı yönetim anlayışındaki dönüşüm açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Yine bu dönemde devletlerarası ilişkileri yakından takip edip, gelişmeler karşısında gerçekçi dış politika üretmek adına diplomatik ilişkilerin gelişmesi ve yurt dışında daimi temsilciliklerin oluşturulması, ülkede batı düşüncesinin tanınmasını sağlamıştır. Osmanlı tarihinde ilk kez Paris'e Seyid Ali Efendi, Londra'ya Agâh Efendi ve Viyana'ya da Muhip Efendi daimi elçi olarak gönderilmiştir.

Ayrıca bu dönemde, usulsüzlüklerin ortadan kaldırılması için önemli idari görevlere atananların, padişaha ve diğer devlet büyüklerine sunmaları adet haline gelmiş olan hediyeler tümüyle ortadan kaldırılmasa da belli sınırlamalar getirilmiştir. Bu süreçte bir yanda devlet içinden bir yandan da devletin dışından gelen itirazlar, bu karar ve uygulamaların gerçek manada hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla bu süreçteki uygulamalar mevcut yapıda köklü değişim oluşturmaktan ziyade sınırlı müdahalelerden öteye geçememiştir.

III. Selim'in hayata geçirmeye çalıştığı siyasi, askeri ve ekonomik ıslahatlar, merkez bürokrasisi, yeniçeriler ve ekonomik çıkarları zedelenen kesimlerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bahsi geçen bu kesimlerin ittifakıyla ortaya çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahttan indirilen III. Selim'in yerine 1807 yılında IV. Mustafa geçirilmiştir.

II. MAHMUD DÖNEMİ

1808 yılında Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın çabaları ile IV. Mustafa tahtan indirilerek yerine II. Mahmut çıkarılmış, Alemdar Mustafa Paşa'da sadrazam olmuştur. Bu süreçte merkezi yönetimin dönüştürülmesi ve güçlendirilmesi öncelikli hedef olmuştur.

Sened-i İttifak

Alemdar, taşrada giderek güçlenen ayanları merkezi idarenin denetimine sokabilmek için ayanlarla Sened-i İttifak'ı hazırlamıştır. Bu senet ile ayanlar padişah ve devletin emirlerine uyacaklarını, padişah da ayanların haklarını koruyacağına dair söz vermiştir. Senet, padişahın yetkilerini sınırlayan ilk belge olması dolayısıyla geleneksel Osmanlı devlet ve egemenlik anlayışına aykırı olmakla birlikte, devletin yaşadığı karışıklıktan çıkılabilmesi adına Padişah tarafından istenmeyerek de olsa onaylanmıştır. Bu yönüyle senet, devlet otoritesini güçlendirmek için yerel güçlerin bir kısmıyla geçici olarak yapılan bir uzlaşma metni olarak kabul edilebilir. Sened-i İttifak'ın hedeflenen etkiye ulaşmamasında, bu sözleşme ile hedeflenen uygulamaları denetleyecek bir yapının olmayışı kadar kısa süre sonra Alemdar'ın bir ayaklanma sonrasında ölümü önemli rol oynamıştır. Sened-i İttifak kimi hukukçular tarafından hukuk devletine gidişin, mutlak monarşiden meşrutiyete geçişin, dolayısıyla da kişi egemenliğinden halk egemenliğine doğru dönüşümün ilk aşaması olarak tanımlanmaktadır. Yine Mutlak monarşiyi sınırlayan ilk belge olması sebebiyle Türk demokrasi süreci ve insan hakları açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

İdari Reformlar Ve Batı Tarzı Merkeziyetçi Devlete Dönüşüm

II. Mahmut'un ıslahat sürecinde dönüm noktası Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olmuştur. Böylece ulema-asker ittifakı ortadan kaldırılarak ıslahatlar hız kazanmıştır. Bu gelişmenin reform hareketleri üzerindeki en önemli etkisi, son iki yüz yıllık süreçte değişime karşı güçlü bir ortaklık kuran ulema-yeniçeri engelini gücünü büyük ölçüde kaybetmesidir. Yerelde, mülki idarenin gücü, doğrudan merkeze bağlı askeri otoritenin gücüyle desteklenmiş, mali ve idari özerkliğe sahip ulema bu ayrıcalığını kaybetmiştir. Bu adımlar, merkezi bürokratik yapının oluşturulması dolayısıyla da merkezi otoritenin güçlenmesinde önemli aşamalar olmuştur. Bu dönemde yönetim alanında hayata geçirilen önemli bir yenilik, yeni meclislerin oluşturulmasıdır. Meşveret Meclisi'nden farklı özelliklere sahip bu meclislerden Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali merkezi hükümet, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adalet organları ve Dar-ı Şura-yı Askeri ise ordu ile ilgili yeni düzenlemeler yapmak amacıyla kurulmuştur. Meclis-i Vükela'nın kurulmasıyla kabine hükümet sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Sadrazamın başkanlığında toplanan Meclis-i Vükela, önemli devlet işlerinin görüşüldüğü ve icra işlerinde nezaretler arasında koordinasyonun sağlandığı bir kurul olmuştur. Bu yeni meclisler aracılığıyla, devlet erkleri nispeten birbirinden ayrılmış ve devletin mevcut örgütlenmesinin "hukuk devleti" ilkelerine göre yeniden düzenlenmesinin önü açılmıştır.

Ayrıca sadrazamlık ve şeyhülislamlık makamları devlet teşkilatı içerisinde önemli bir yer ve anlam değişikliği yaşamıştır. Padişahın mutlak vekili olan Sadrazam, "başvekillik" adı altında daha geri plana alınmıştır. Bu yeni statüde Başvekil meclisler arasında koordinasyonu sağlayarak, meclisler ile padişah arasında bağ kurma görevi verilmiştir. Bu yeni yapılanma, padişaha karşı sorumlu olan kabine sistemine geçişin ilk aşaması olarak görülebilir. O zamana kadar Osmanlı devlet erkânında önemli bir yer tutan Şeyhülislamlık makamı ise, hükümet yönetimi ve planlama süreçlerinin dışında bırakılmıştır. Devlet-toplum ilişkileri bu dönemden itibaren önemli bir değişim sürecine girmiştir. Geleneksel değerler ve pratiklerin yerini batı tarzı mülkiyet hakkı, vicdan özgürlüğü ve eşitlik almaya başlamıştır. Devlet hizmetinde bulunmuş kişilerin ölünce mallarına el konması (müsadere usulü) kaldırılarak mülkiyet ve miras hakları güvence altına alınmıştır. Bu reform süreci Osmanlı'nın geleneksel devlet tipinden, modern ve merkeziyetçi devlet tipine geçiş sürecini hızlandırmıştır.

TANZİMAT DÖNEMİ (1830-1876)

Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılarını büyüten iki temel etken olmuştur. Fransız İhtilali ile giderek yayılan milliyetçilik, çok uluslu imparatorlukların birliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden en önemli gelişme olmuştur. Avrupalı devletlerin Osmanlı içerisinde yaşayan farklı etnik, dinsel ve mezhepsel unsurları kışkırtması ve desteklemesi bu süreci Osmanlı Devleti açısından daha problemlili hale getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı içerisinde yaşayan gayrimüslim halkların haklarının korunmasını açıklamak için kullanılan Şark Meselesi ifadesi, gerçekte Osmanlı Devleti'nin önce Avrupa'dan daha sonrada Balkanlardan atılmasına yönelik politikaların ortak adı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ve asayişini sağlamaya yönelik tüm politikaları batılı devletler tarafından siyasi, askeri ve ekonomik baskılarla engellenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle Sanayi Devrimi sonrasında hammadde ve pazar ihtiyacı giderek büyüyen sanayileşmiş ülkelerin en önemli hedefi haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel devlet anlayışı ve kurumlarıyla çözüm üretmek ve değişen dünyaya ayak uydurma çabalarının bekleneni verememesi, 19. Yüzyılın dönüşüm anlayışını da şekillendirmiştir. Bu zorunluluklar III. Selim döneminden itibaren Avrupalı tarzdaki ıslahatların çeşitlenmesi, II. Mahmut döneminde genele yayılması, Tanzimat Dönemiyle birlikte değişmez bir devlet politikasına dönüşmesi aşamalarını doğurmuştur. Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç, devlet örgütü ve yönetim anlayışının batı tarzında dönüşümünün hızlandığı, bu yönüyle demokratikleşme hareketlerinin de yoğunlaştığı bir evre olmuştur.

Tanzimat Fermanı (1839)

III. Selim'in Nizam-ı Cedit hareketleriyle çeşitlenmeye başlayan Osmanlı ıslahatları, II. Mahmut döneminde özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla genele yayılarak önemli bir değişim süreci izlemiştir. Siyasi, idari, askeri, ekonomik, sosyal, hukuki alanlarda bir yandan geleneksel kurumlar varlığını sürdürürken diğer yandan da batı tarzında yeni kurumlar oluşturulmuştur. Dolayısıyla devlet teşkilatındaki hızlı değişim, II. Mahmut'un ölümüyle tahta geçen Abdülmecid dönemindeki ıslahatlara alt yapı oluşturmuştur. II. Mahmud döneminde ortaya çıkıp, Abdülmecid döneminde de devlet üzerinde tehdit unsuru olmaya devam eden Mısır Sorununda büyük devletlerin desteğini sağlayabilmek, devletin gayrimüslimlerle olan ilişkisini batı normlarında dönüştürerek iç işlerine müdahalelerin önüne geçmek ve devleti batı standartlarında dönüştürmek adına 3 Kasım 1839'da padişahın tek taraflı iradesiyle Tanzimat fermanı ilan edilmiştir.

Ferman, şer'i hükümlerin önemine vurgu yaptığı giriş bölümünden sonra devletin zafiyetinin ortadan kaldırılması için devlet birey ilişkilerinde batı tarzı dönüşümü sağlayacak yeni kanunların hazırlanması, tüm tebaanın can, mal, inanç özgürlüğünün garanti altına alacak yeni bir yönetim anlayışının uygulanacağını vaad etmiştir. Askerlik görevini vatan hizmetine dönüştüren, müsadereyi kaldıran, vergi adaletine yönelik vurgu yapan ferman, hukuk devletine geçişin ilk aşaması olmuştur. Padişah yetkilerini hukuk ile sınırlandıran bu yeni anlayış, aynı zamanda Avrupalı ıslahatların artık bir devlet politikasına dönüştüğünün de habercisi olmuştur. Bununla birlikte ferman, Müslümanların devletin asli unsuru olma ayrıcalığını kaybettiklerine yönelik bakış açıları, gayrimüslimlerin ise bekledikleri hakları gerçek manasıyla alamadıkları ve askerliğin zorunlu hale gelmesinden duydukları rahatsızlık dolayısıyla tepkiyle karşılanmıştır. Fermanın ilanı ile başlayan ve 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen bu dönemde; dış müdahalelerin devam etmesi, yetişmiş insan eksikliği, mali sıkıntılar ve reform karşıtlarının muhalefetleri beklenen başarının ve gerçekçi bir dönüşümün önündeki engeller olmuştur.

Tanzimat Dönemi İdari Reformları

II. Mahmut döneminde devlet teşkilatının batı tarzında dönüşümüne yönelik ıslahatlar, Tanzimat Döneminde yoğunlaşarak devam etmiştir. Meclis-i Vala-yı Adliye'nin yetki ve sorumluluk alanları genişletilerek yargı, yönetim ve danışma görevlerinin dışında, yasama sürecinin en etkili yapısı haline gelmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın hedeflediği vergi reformunun ilk ayağı iltizamın kaldırılarak yerine merkezden "muhassıl" atanması, devamında da 1840 yılından itibaren sancak merkezlerinde Muhassıllık Meclislerinin kurularak mahalli düzeyde de olsa ülke yönetimine katılımın başlamasıdır. Gayrimüslim temsilcilerinin de yer aldığı bu meclisler, gerçek manada yerel yönetim birimi olarak sayılamasa da,

yerel yönetimlerin ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Seçim usulü 1849'da kurulan Eyalet Meclislerinde de benzer şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Tanzimat reformlarını hızlandırmak, Meclis-i Vala'nın yükünü hafifletmek için 1854 yılında kurulan Meclis-i Âli-i Tanzimat, yasama yetkisi yanında, üst düzey devlet görevlilerini yargılama, usulsüzlük yapanlara yönelik soruşturma yürütme, mevcut kanunlarının icrasının kontrolü ve yürütme organını teftiş etme yetkileriyle donatılmıştır. Meclisin yürütme üzerinde kontrol ve denetim yetkisine sahip olması, kuvvetler ayrılığının sağlanmasına yönelik önemli bir adım olmuştur.

Osmanlı taşra teşkilatının yeniden yapılandırılmasında 1864'de yürürlüğe giren Tuna Vilayeti Nizamnamesi önemli rol oynamıştır. 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile ülke genelinde uygulama aşamasına geçilen yeni düzenlemeyle; eyaletlerin adı değişerek vilayet olmuş ve sınırları daraltılarak yeni vilayet örgütü oluşturulmuştur. Vilayetler livalara, livalar kazalara ve kazalar da nahiyeye ve köylere ayrılmıştır. Bu yeni yönetim anlayışında vilayet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir Vilayet İdare Meclisi, livalarda aynı şekilde bir Liva İdare Meclisi, kazalarda Kaza İdare Meclisi ve nahiyelerde Nahiyeye Meclisi adıyla idare meclisleri oluşturulmuştur. Ayrıca idare meclisleri dışında vilayete özgü bir meclis olan Meclis-i Umûmiyi Vilâyet kurulmuştur. Bu yeni taşra teşkilatlanması, halkın da katılımıyla oluşan bir dizi danışma meclisini yönetim hiyerarşisine dahil ederek, merkezî yönetimin gücünü ve taşra üzerindeki kontrolü arttırmıştır.

Islahat Fermanı (1856)

Tanzimat Fermanı'nın beklenen başarıyı sağlayamaması, özellikle gayrimüslim hakları konusunda dış baskıların devam etmesi, Kırım Savaşı sonrasında yapılacak antlaşmaya bu konuda madde konulması riski Islahat Fermanı'nı ortaya çıkaran gerekçeler olmuştur. Büyük devletlerin büyükelçileriyle yapılan müzakereler sonucu şekillenen Islahat Fermanı, tümüyle gayrimüslim tebaanın haklarını genişleten bir özelliğe sahiptir. Din ve inanç özgürlüğü, cizyenin kaldırılması, gayrimüslimlere bedelli askerlik hakkı, yeni kilise, okul ve hastane açma ve mevcutlarını tamirat hakkı, gayrimüslimlere yönelik küçük düşürücü ibarelerin yasaklanması, dini cemaat liderlerine maaş bağlanarak dünyevi yetkilerinin sınırlandırılması, gayrimüslimlere yerel meclislere katılım hakkı verilmesi, fermanın getirdiği yeni haklardır. Ferman özellikle Rum Ortodoksların tepkilerine sebep olmuş, Müslümanlar arasında da tepkilere ve imparatorluğun birçok bölgesinde ayaklanmalara sebep olmuştur.

Tanzimat, tüm Osmanlı tebaasını ilgilendiren genel prensipler içerirken, Islahat, tümüyle Osmanlı tebaası gayrimüslimlerine yönelik özel hükümler içermiştir. Tanzimat, dış etkilerden ziyade iç dinamiklerin zorlamasıyla devletin kendi iradesi ile hazırlandığı halde, Islahat tümüyle dış baskılar neticesinde hazırlanarak ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı devleti herhangi bir yükümlülük altına sokmazken, Islahat Fermanı'nın tüm çabalara karşın Paris Antlaşması'nda özel bir madde halinde zikredilmesi, devleti taahhüt altına sokmuştur. Islahat Fermanı temelde "Osmanlılık" kavramını yerleştirmek amacını taşımaktadır. Osmanlılık ilkesi ile tüm Osmanlı tebaası arasında yeni bir vatandaşlık bağı geliştirmek hedeflenmiştir. Bu yeni yaklaşım, tek vatandaşlık çatısı altında, bütün tebaanın eşit hukukî, siyasî, ekonomik, sosyal hak ve sorumluluklara kavuşturulmasına yöneliktir.

I. MEŞRUTİYET ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU

Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısı, Batı'nın, siyasi ve askeri üstünlüğü ele geçirene kadar devam etti ve 17. yüzyılın sonuna doğru imparatorluk çökmeye başlamıştır. Uygulanan "millet sistemi", ile İmparatorluğun, kültürel kimliklerini koruyan ve ekonomik olarak da daha iyi durumda olan Hıristiyan tebaası (halk, vatandaş), Müslüman tebaasından, çok daha önce Batılı fikirlerin (milliyetçilik) etkisinde kalmış ve kendi tarihi sınırları içinde ulusal bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla mücadeleye girişmiş ve İmparatorluğun çözülmesinde çok etkili olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, dengeyi düzeltmek için çözüm yolları aramaya yönelmiştir. İçeride, artan etnik ve dini çatışmalar, dışarıda ise Batılı güçlerin siyasi ve ekonomik baskıları, imparatorluğun yapısal reformlara gitmesini zorunlu kılmıştır.

Osmanlı yenileşme hareketlerin açısından ilk adımlar III. Selim ile başlayan Nizam-ı Cedid (yeni bir düzen vermek) hareketidir. Yenileşme hareketlerinin kaynağı olarak batılı devletler düşünülmüştür. Reformlar 18. yüzyılda askeri okulların açılmasıyla orduda başlamıştır. Sultan III. Selim, disiplinsiz ve reformlara direnen Yeniçerilerin yerine yeni bir gönüllü ordu -Nizam-ı Cedid Ordusu- kurmak istemiştir. Sultan Selim birçok reform planlarını hazırlamış ancak küçük bir kısmını hayata geçirebilmiştir. Buna rağmen büyük çapta reformlar tasarlamış olan ilk Osmanlı padişahıdır. Sultan Selim, Yeniçeriler tarafından tahttan indirildi ve yerine kısa süre padişahlık yapacak olan Şehzade Mustafa (IV. Mustafa) getirilmiştir.

IV. Mustafa'nın yönetimi kısa süreli olmuş, ardından 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa tarafından II. Mahmud tahta çıkarılmıştır. Sultan II. Mahmut, tahtını koruyabilmenin Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasına, onlarla iş birliği yapan din adamlarının engellenmesine ve isyankâr yöneticilere hükmedebilme yeteneğine bağlı olduğunu anlamıştı. Osmanlı Devleti'nde önemli yenileşme adımları II. Mahmut'un döneminde atılmıştır. Bu dönem, köklü askeri reformların yanı sıra Batı tarzı kurum ve kuralların benimsenmeye başlandığı bir zamandır. Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş ve onun öncülüğünde Sened-i İttifak, âyanlar ile imzalanmıştır. Sened-i İttifak'ın imzalanmasıyla, padişah ilk kez kendi otoritesinin yanı sıra başka bir gücün varlığını da tanımış oldu.

Bu dönemde Yeniçeriler ortadan kaldırılmıştır (Vakay-Hayriye). Bu olay köklü değişimlerin başlangıcı olmuştur. Gerçekleştirilmek istenen reformlara hız verilmiştir. Bu dönemde yapılan yenilikler bir anlamda kendisinden sonra gelen Tanzimat Dönemi'nin de fikri altyapısını oluşturması bakımından önemlidir.

Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sultan Abdülmecid, iç ve dış problemlerle karşı karşıya kalmış, Avrupa devletlerinin desteğini alabilmek ve azınlıklar bahane edilerek iç işlerine karışılmasını önlemek amacıyla Tanzimat Fermanı olarak da bilinen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ilan etmiştir.

Hukuki, idari, sosyal ve ekonomik alanlarda çeşitli değişiklikler yapılırken, eğitim ve yargı alanındaki yenilikler bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Ancak Tanzimat Fermanı ve 1839-1876 dönemindeki modernleşme çabaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü önlemekte yetersiz kalmıştır.

Tanzimat Fermanı'ndaki azınlıklara tanınan haklar yetersiz bulunarak, İngiltere, Fransa ve Avusturya yeni kararlar almıştır. Bu kararlar arasında, Batılı devletlerin baskısıyla ilan edilen Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) yer almıştır. Bu fermanla Hıristiyan azınlıklara geniş imtiyazlar verilerek Osmanlı'nın çöküşü hızlanmıştır. Ayrıca, Avrupa devletlerine tanınan geniş ayrıcalıklar ve yüksek borçlar, Osmanlı'nın sanayi ve ticarete gelişmemesine ve ekonomik sömürüye daha açık hale gelmesine yol açmıştır. Bu durum, Tanzimat döneminde ekonomik zorluklara neden olmuştur.

Yeni Osmanlılar Hareketi

I. Meşrutiyet öncesinde, 1865'te kurulan "Yeni Osmanlılar" hareketi, dönemin en önemli muhalefeti oluşturmuştur. Bu grup, anayasalı bir yönetimin devlet çıkarlarına hizmet etmeyeceği görüşündeydi. Buna karşın, meşrutiyet idaresi ve Meclis-i Meb'ûsan, Yeni Osmanlılar liderlerince destekleniyordu. Liderler, meşrutiyetin ve temsili meclisin Osmanlı'nın modernleşmesinde kritik rol oynayacağını savunuyordu. Grubun önde gelen isimleri arasında Ziya Paşa, Mehmet Bey, Mustafa Refik Bey gibi isimler yer alıyordu. 1876'da Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve parlamentonun kurulması sürecinde Yeni Osmanlılar'ın faaliyetleri etkili oldu. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murat'ın tahta geçirilmesinde de önemli rol oynadılar. Ancak V. Murat, kısa süren saltanatının ardından II. Abdülhamit ile değiştirildi. Mithat Paşa, Abdülhamit'ten meşrutiyeti ilan etme sözü almıştır.

KANUNU-İ ESASİNİN İLANI ve BİRİNCİ MEŞRUTİYET (23 ARALIK 1876-23 TEMMUZ 1908)

Sultan II. Abdülhamit'in onayıyla, Mithat Paşa başkanlığında bir anayasa komisyonu kurulmuştur. Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal, Fransız ve Belçika anayasalarından esinlenerek bir taslak hazırlamıştır. Taslakta, Padişahın haklarının korunmasına özellikle dikkat edilmiş ve Padişahın sürgün yetkisi anayasanın 113. Maddesine eklenmiştir.

Anayasa çalışmaları sırasında, Osmanlı Devleti Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'daki isyanlarla mücadele etmiş, İngiltere ise Rusya'nın Balkanlarda güçlenmesini önlemek için uluslararası bir konferans düzenlenmesini önermiştir. Mithat Paşa, Kanun-i Esasi'nin bu konferanstan önce ilan edilmesinin önemini vurgulamış ve bu durum, anayasa taslağının onaylanmasını hızlandırmıştır. 23 Aralık 1876'da, Sultan II. Abdülhamit'in onayıyla Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiş ve I. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu anayasa, Osmanlı'da meşrutiyet yönetimine geçişi simgelemiş, hukukun üstünlüğünü ve sivil hakları tanıyan ilk yazılı belge olmuş ve Osmanlı vatandaşlarının siyasi süreçlere katılımı için Meclis-i Mebusan'ı kurmuştur. Bu anayasa, Osmanlı tebaasına meşrutî haklar vermiş ve böylece Hristiyan bölgelerindeki ıslahat tartışmalarını gereksiz kılmıştır.

Başarısızlıkla sonuçlanan İstanbul Konferansı ardından Batılı devletler, aralarında Londra Protokolünü (31 Mart 1877) imzalayarak, özellikle Balkan Hristiyan halkı için reform talebinde bulunmuşlardı. Osmanlı hükümeti bu talepleri reddedince, Çarlık Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı-93 Harbi) etti. Sultan II. Abdülhamit, mebuslara memleketlerine dönmelerini bildirdi. Aynı zamanda vilâyetlere gönderdiği bir irade ile yeni bir meclis için çalışmalara başlanmasını talep etti. Bu şekilde Meclis-i Mebusan'ın ilk dönemi sona ermiş oldu (28 Haziran 1877). Yeni seçimlerin ardından meclis 13 Aralık 1877 günü yeniden toplanmış ve ikinci dönemine başlamıştır.

Osmanlı-Rus Savaşı ve diğer iç-dış sorunlar altında çalışmalarını sürdüren ikinci dönem Meclis-i Mebusan, ilk döneme göre hükümete karşı daha sert bir tutum benimsemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, yani 93 Harbi sırasında, Rus kuvvetlerinin Ayastafenos'a (Yeşilköy) yaklaşması Osmanlı için büyük bir felaket olmuştur. Mebuslar, bu durumu doğrudan dile getirmemekle birlikte, kötü gidişat için Padişah'ı sorumlu tutmuşlardır. Yıldız Sarayı'nda toplanan mecliste II. Abdülhamit suçlanınca, Sultan, Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etmiştir. Meclis-i Ayân ve Meclis-i Mebûsan, 19 Mart- 28 Haziran 1877 ve 13 Aralık 1877- 14 Şubat 1878 tarihleri arasında iki devre halinde faaliyet göstermiştir. Kanun-i Esasi'nin 23 Aralık 1876'da ilanı ile başlayan I. Meşrutiyet, 14 Şubat 1878 tarihinde askıya alınmış olmasına rağmen II. Meşrutiyet'in ilanı olan 23 Temmuz 1908'e kadar devam etmiştir.

Kanun-i Esasi'nin Yapısı

Kanun-i Esasi'nin (anayasa) yürürlüğe konulduğu fermana göre, meşrutiyet idaresi, Tanzimat ile başlatılan reform sürecinin yeni bir evresi olarak kabul ediliyordu. Fakat, Sened-i İttifak ve Tanzimat Fermanlarından farklı olarak, Kanun-i Esasi objektif bir dil kullanılarak yazılmış ve hukuk dilini benimsemiştir. Bu metin, özel bölümler ve maddeler içeren tipik bir anayasa yapısına sahiptir ve Türkiye'nin yakın tarihindeki ilk yazılı anayasa olarak kabul edilir. Önceki dönemlerdeki 1808 Sened-i İttifak'ı, 1839 Tanzimat Fermanı/Gülhane Hattı, 1856 ve benzeri ıslahat Fermanları ile 1868'de Şura-yı Devlet'in kurulması gibi hareketler, anayasa oluşturma sürecinde önemli adımlar olmuştur, ancak bunlar kendileri anayasa değildiler.

Doğrudan doğruya padişahça atanmış bir komisyon tarafından hazırlanan, Meclis-i Vükelâ tarafından incelenip padişah tarafından kabul ve ilân olunan Kanun-i Esasi'nin yapımında, halkı temsil eden bir yasama organı ya da kurucu meclis veya Halkoylaması yoktur. 1876 metni hukukî açıdan, padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş bir Ferman Anayasa örneğidir.

12 bölüm altında toplanmış 119 maddeden oluşmakta olan 1876 Kanun-ı Esasi ile anayasalı ya da meşrutî monarşi düzenine geçildiği halde, padişahın yetkileri son derece geniştir. Kanun-i Esasi, vatandaşlara çeşitli bireysel haklar tanıyan ve Mebusan ve Ayan Meclisi'nden oluşan bir parlamento sistemini öngören bir düzenleme getiriyordu. Ancak, padişahın yetkilerine herhangi bir müdahalede bulunulmamıştı. Padişah, yasama meclislerini istediği zaman toplantıya çağırma ve dağıtma yetkisine sahipti. Ayrıca, yürütme organının üyelerini istediği gibi tayin etme veya görevden alma yetkisine de sahipti.

Meclis-i Mebusan, Kanun-i Esasi tarafından öngörülen Osmanlı Parlamentosu'nun bir parçasıydı ve halkın seçtiği mebuslardan oluşuyordu. Meclis-i Umûmî adıyla anılan bu parlamentonun diğer kanadı ise padişahın tayin ettiği üyelerden oluşan Meclis-i Ayan'dı.

Anayasa ile Padişah'ın tartışılmaz konumu ve tek seçici olma özelliği korunmuş, ancak parlamentoya değil, azil yetkisine sahip olan Padişah'a karşı sorumlu ve ona bağlı çalışan "Heyet-i Vükela" (Bakanlar Kurulu) oluşturulmuştur. Yasama sürecinde Padişah'ın onayı ve mutlak veto hakkı bulunmaktaydı. Dolayısıyla, Parlamento kurulmuş ancak sistem parlamenter değildi. Daha ziyade meşrutî monarşi ve parlamenter olarak değerlendirilebilir.

II. Abdülhamit'in 13 Şubat 1878'de, anayasanın kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak meclisi süresiz

olarak tatil etmesiyle son bulmuştur. Böylece Kanun-ı Esasî, hukuken değilse bile fiilen hükümsüz duruma düşmüştür.

II. Abdülhamit'in özellikle ilk yıllarında, Batılı tarzda yapılan Osmanlı reformları zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde modern eğitim kurumlarının sayısı artırılmış, ders müfredatları genişletilmiş, yeni yüksek ve mesleki okullar açılmış ve Darülfünun (ilk Türk üniversitesi) kurulmuştur. Ayrıca, öğretmen yetiştiren okullar yaygınlaştırılmış, askeri rüştiyeler ve ilk idadi okulları da açılmıştır. Bu gelişmeler Osmanlı toplumunda sosyal ve kültürel değişimlerin de habercisi olmuştur. Eğitim, hukuk ve idari alanlarda yapılan reformlar, toplumsal yapının modernleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde, basın ve edebiyat alanında bir canlanma yaşanmış, fikir özgürlüğü ve siyasi katılım konularında yeni tartışmalar başlamıştır. Ancak, bu gelişmeler, II. Abdülhamit'in otokratik yönetim anlayışı ile sınırlı kalmış ve Meşrutiyet'in askıya alınmasıyla birlikte bu yenilikçi hareketler de gerilemiştir. Eğitimdeki bu gelişmelerin yanı sıra, hukuki düzenlemeler için yeni kanunlar çıkarılmış, şeri olmayan mahkemeler yaygınlaştırılmış ve geliştirilmiş, demiryolu ağları genişletilmiş, kitap basımı ve yeni dergi ile gazete yayımları artmıştır.

I. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı Devleti için önemli bir dönüşüm sürecini temsil etmekle birlikte, tam anlamıyla demokratik bir yönetim biçiminin oluşmasına katkıda bulunamamıştır. Ancak Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde parlamento geleneğini ve padişahın yetkilerini sınırlayan ilk anayasayı getirerek modern devlet anlayışının öncüsü olmuştur. 1878'de Mebusan Meclisi'nin kapatılmasıyla bu süreçte bir kesinti yaşansa da II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde ileri modern devlet anlayışına bu dönemdeki tecrübeler önemli katkılar sağlamıştır.

MEŞRUTİYET KAVRAMI

Türk Hukuk Lûgatı'nda ise "meşrutiyet hükümetinin hükümdarının kudret ve salahiyeti esas teşkilat kanunuyla gösterilen monarşidir." şeklinde açıklanırken hükümdarın kudret ve salahiyeti karşısında parlamento kudret ve salahiyetinin yer aldığı monarşiye de parlamentolu monarşi şeklinde ifade edilmektedir. (Türk Hukuk Lûgatı, 1956)

JÖN TÜRK HAREKETİ

Kavram, ilk kez 1828'de İskoç edebiyatçı, gezgin ve tarihçi Charles MacFarlane tarafından yeni nesil Osmanlıları ifade etmek için kullanıldı. Sonraki yıllarda da Türk modernleşmesine bir şekilde katılmış olanlar hasseten de Tanzimat adamları için kullanılan bir kavram olduğu bilinmektedir. Bu kavramı bilinen modern anlamıyla ilk kullanan ise Fransız yazar Hippolyte Castille'dir. Haniogluna göre "bu kullanım büyük bir ihtimalle Giuseppe Mazzini'nin Giovine İtalia (Genç İtalya) hareketine telmihen yapılmıştır.

Jön Türk kavramı farklı anlamlarda kullanılmışsa da Osmanlı Devleti'ni eski günlerine döndürme adına atılmış modernleşme çabalarının bir neticesi olarak ortaya çıkan siyasi muhalif ve gençlik hareketlerin ortak adı olarak ifade etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

II. MEŞRUTİYET'İN İLANINA GİDEN SÜREÇ

Türk modernleşmesinin geldiği en ileri en ileri safhayı ifade eden Meşrutiyet rejiminin, iki yılını doldurmadan rafa kaldırılması büyük bir hayal kırıklığı oluştursa da II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca modernleşme çabaları hız kesmeden devam etti.

II. Abdülhamit'e ve onun yönetim anlayışına karşı tepkilerin ortaya çıkmasını daha da önemlisi bu memnuniyetsizlik Saraya karşı yeni muhalif hareketlerin zemin bulmasını ve bazı işbirliklerinin oluşumunu sağladı.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE II. MEŞRUTİYET'İN İLANI

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanını sağlayan cemiyet oldu. Özellikle 1913 yılından itibaren de siyasi parti olarak devletin siyasal hayatına yön verdi. Bu örgütün amacı; Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemektir. Bu temel amaç, aralarında siyasal anlaşmazlıklar olsa da bütün Jön Türklerin ortak paydasıydı. Avrupalı emperyal güçlerin baskılarına karşı bir duruş sergilemek, "İttihad-ı Anasır" denilen Osmanlılık fikrini gerçekleştirmek, Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirmek ve Kanûn-ı Esâsî'yi işlevsel hâle getirmektir. (Akın, 2002; Turan 2009)

Ahmet Rıza grubu, "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti" mensuplarıyla 1895'ten itibaren irtibat kurmuş ve yapılan görüşmelerin etkisiyle her iki cemiyet birleşmesine ve yeni cemiyetin adının da "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmesine karar vermişler. Hem yurt içinde hem de yurt dışında faaliyet yürüten Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinde anlaşmazlıklar baş gösterdi. Bu durumu iyi değerlendiren II. Abdülhamit, Jön Türklerle temas kurmuş, onları İstanbul'a davet etmiş, dönmeleri halinde affedileceklerini ve hakettikleri görevlere getirecekleri vb. vaatleri cemiyet mensupları arasında var olan anlaşmazlıklar daha artırmış ve Mizancı Murat Bey'in İstanbul'a dönme kararı ise bu kopmaları hızlandırmıştır. (Akşın, 1985)

Avrupa'da Jön Türklerin faaliyetleri bu bağlamda devam ederken 20. yüzyılın başlarında yeni oluşumların ortaya çıkması dikkat çekmeye başladı. 1906'da ise Selanik'te kurulan üyelerinin çoğunu subayların oluşturduğu, Talat ve İsmail Canbolat Beyler gibi isimlerin oluşumun içinde olduğu Jön Türkler ise "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adında yeni bir cemiyet kurdu. Bu gizli örgüt Balkanlarda dönemin nazik şartlarından yararlanmayı bilmiş, özellikle de ordu içinde masonik bir tarzda örgütlenmeye çalışmış ve büyük destek görmüştür. Bu gelişme üzerine III. Orduya bağlı birlikler 3 Temmuz'dan itibaren isyan bayrağını çekmiş, 23 Temmuz'da da Manastır'da Vehip Bey tarafından hürriyet ilan edilmişti. (Sarıca, 1983) Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı toplumun birçok kesiminde umutları yeşertmişti. Bu süreç ilerledikçe yeni rejime karşı memnuniyetsiz bir kesim de sesini yükseltmeye başladığı gibi Cemiyetten aradığını bulamayanların da yeni arayışlara girdiği görülmüştür. Çok geçmeden Cemiyet içinde vuku bulan ordu-siyaset ilişkisi üzerinden anlaşmazlıklar ve suçlamalar sonucunda Hizb-i Cedid adı verilen muhalif bir grup ortaya çıktı. Bu gelişmelere paralel olarak İttihat ve Terakki'ye dolayısıyla da II. Meşrutiyet aleyhinde en büyük karşı devrim 31 Mart Vakası ile ortaya çıkacaktır.

1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulması ile İttihat Terakki Cemiyetine karşı güçlü bir muhalefet ortaya çıkmıştır. 1912 yılında yapılan genel seçimlerde yeni muhalefet partisi etrafında toplanan da

İTC karşıtları seçimlerde Meşrutiyet mantığına uygun olmayan baskılara maruz kalmış, böyle bir ortamda Türk siyasal hayatında “Sopalı Seçimler” olarak bilinen 1912 seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti meclis çoğunluğunu elde etmiştir. (Tekin, Okutan, 2012) 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa'ya bir suikast yapılmış ve Paşa öldürülmüştür. Yaşanan hükümet bunalımı Sait Halim Paşa'nın hükümeti kurmasıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu gelişmeden sonra Talat-Enver-Cemal Paşa üçlüsünün ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur. Böylece ilk defa İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi bir kişinin sadrazam olmasıyla da cemiyetin tam iktidar dönemi başlamıştır. (Turan, 1991; Tekin, Okutan, 2012)

II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra İdari ve Hukuki Düzenlemeler

Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesiyle askıda olan 1876 tarihli Kanun-ı Esasi de yeniden yürürlüğe girmiştir. Ancak II. Abdülhamit I. Meşrutiyet'e son verdiğinde bu anayasayı askıya almış ama yürürlükten kaldırmamıştı. Tabir-i caizse anayasanın işine gelen hükümlerin uygulamaya devam etmiştir Özellikle de kişi özgürlüklerini sınırlayan 113. maddeyi istediği zaman kullanmaktan çekinmemiştir. (Yurtseven, 2023) II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hayata geçirilen seçimlerle demokratik bir süreç başlatılmışsa da 1876 tarihli anayasa olduğu gibi yerinde duruyordu.

Bu süreçte devletin uğraşmak durumunda kaldığı birçok iç ve dış soruna rağmen önemli düzenlemelerin yapılması dikkat çekmiştir. Meclis-i Mebusan yeni rejimi güvence altına almak ve padişah ile hükümete karşı meclisin varlığını ve statüsünü güçlendirmek için anayasada bazı değişikliklere gidilmiştir. Yeni bir anayasa yapmak yerine var olan anayasayı değiştirmek için tali kurucu iktidar gibi davranarak Kanun-ı Esasi'nin sorunlu görülen maddelerini değiştirilmesi için insiyatifi ele almıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Milli İktisat Oluşturma Çabaları

Devleti ve ülke bütünlüğünü sağlamak adına iş başına gelen jön Türklerin en büyük iddialarından biri milli iktisat sahasında olmuştur. Emperyal devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri iktisadi politikalar ve borçlandırma çabalarının neticesinde Osmanlı Devleti adeta yarın bir sömürge devletine dönüşmüştür.

II. Meşrutiyet ile birlikte Jön Türklerin hem denetleme hem de tam iktidar dönemlerinde kurulan hükümetlerde ve programlarında milli iktisat oluşturmak çabaları öne çıkmıştır.

Meşrutiyet hükümetlerin en büyük hedefi tam bağımsızlık için milli bir ekonomi ve milli bir burjuvazinin gerçekleşmesi ile hayat bulabilirdi. Önce bütçeyi bir düzene sokmak gerekirdi. Meşrutiyet yıllarında ittihatchıları asıl motive eden hedef “milli iktisat” yolunda atılmış adımlardı. Bütün iyi niyetli çalışmalara rağmen dönemin ağır savaş şartlarından dolayı cesur ve kararlı adımlardan istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Ancak ortaya konulan emek ve kararlılık sonraki dönemler için büyük bir farkındalık ortaya çıkarmış, yeni Türk Devletinin oluşum sürecinin temellerini oluşturmuştur.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE FİKİR HAREKETLERİ

Osmanlılık

Ulus devletlerin ortaya çıkmaya başladığı bu aşamada Osmanlı Devleti yöneticileri, bürokratları ve aydınları “bu devlet nasıl kurtarılabilir, eski günlerine nasıl döndürülebilir sorunu üzerinden yeni arayışlara girdiler. Osmanlı unsurlarının “bağımsızlık hareketlerini ve imparatorluktan kopma çabalarını, her türlü etnik milliyetin üzerinde Osmanlılık kavramı yaratarak önlemeye çalışan siyasal ve düşünce hareketi” (Hanioglu, 1985) olarak tanımlanan Osmanlılık kavramı üzerinden çözüm aradılar.

İslamcılık

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çıkmazlar karşısında birtakım teklifler sunan aydınlardan bir kısmı İslamcı kimliğe sahiplerdi. Bunlara göre devletin içinde bulunduğu durumun gerçek nedeni İslam dininden uzaklaşmış olmasıdır. Çözüm olarak da İslam'a dönmeyi önermektedirler. Çünkü onlara göre gerçek İslam yenilikçidir, gelişmelerin önünde ise engel değildir.

Osmanlı Devleti'nde İslamcılık tartışmaları Padişah Abdülaziz Dönemi'nde başlar ve II. Abdülhamit Dönemi'nde devletin resmi ideolojisi haline gelir.

İslamcılar fikirlerini yaymak için de birçok gazete ve dergi çıkardıkları gibi dernekler hatta siyasi partilerde kurmuşlardır. Fikirlerini Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Beyanülhak gibi basın organlarında ifade etmişlerdir.

Türkçülük

Yıllarca entelektüel çaba olarak değer gören Türkçülük akımı, bir kimlik olarak II. Meşrutiyet'le ortaya çıktı ve İttihat ve Terakki ile bütünleşti. Fikrin siyasal bir harekette dönüşmesi kolay olmadı. “Milliyetçilik yapıp çok milletli Osmanlı İmparatorluğu'nun milli hedefleri imrendirecek tasfiyesini savunamayacağı için İttihat ve Terakki, bu konuda ihtiyatlı davranmak zorundaydı. Zamanla hatta gizlice bilinçlendirmede en önemli gelişmelerden biri Yusuf Akçura'nın “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı yazısıdır. Bu denemesinde Akçura, İmparatorluğu yegane kurtarabilecek temelini Türk milliyetçiliği olduğunu savunuyordu. Ancak bu cereyanın gücü İttihat ve Terakki'nin en yüksek yönetim organı merkez-i umuminin üyesi ve fırkanın resmi ideoloğu olan Ziya Gökalp Bey'in etkisiyle artacaktır.

Batıcılık

Temelinde bu devirlerde hayata geçirilen yenileşme hareketleri bulunan Batılılaşma fikri, Batının

sosyal, siyasal ve felsefi dünyasında aranması gereken bir devlet telakkisini ihtiva etmektedir. Bu kavram; Türk düşünce dünyasında muasırlaşmak, modernleşmek garplılaşmak, uygarlaşmak, çağdaşlaşmak, asrileşmek gibi gibi sözcüklerle ifade edilir. Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde çöküş halini yaşayan Osmanlı Devleti ancak Batılılaşmak ile kurtulabileceği, bunun içinde birçok alanda radikal yeniliklerin yapılmasını istemişlerdir. Batıcılar Meşrutî yönetime rağmen Osmanlı Devleti'nin başarısızlığının sebeplerini araştırmışlar, başarısızlığı yapılan değişikliklerin sınırlı ve eksik oluşunda görmüşlerdir. Onlara göre siyasi, iktisadi, kültürel sahalarda yeni teşebbüslere ihtiyaç vardır. (Okandan, 1948).

Diğer fikir hareketlerinde olduğu gibi Batıcılık da II. Meşrutiyet Dönemi'nde güçlü bir şekilde tezler ileri sürüldü. Buna inanan aydınlar, "Mehtap, Şebtab, İçtihat" gibi yayın organları etrafında birleşerek savunularını ve tekliflerini yaptılar. Bu mücadelelerinde diğer fikir akımlarıyla olan karşılaşmaları ise fikir hayatına zenginlik karmıştır. Bu akımın savunucuları ise Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı, Rıza Tevfik gibi kamuoyunun yakından tanıdığı aydınlardı. (Hanioğlu, 1985)

MİLLÎ CEMİYETLER, KONGRELER VE HEYET-İ TEMSİLİYE

Mondros sonrası Anadolu sathında halka liderlik yapan asker sivil şahsiyetlerin girişimleri ile müdafaa-ı hukuk cemiyetlerinin halk ile beraber kurulması kapatılan parlamentonun yerini almıştır. Batıda, doğuda, Anadolu'nun her yerinde kurulan cemiyetler başkan seçimleri, oluşturulan yönetim kurulları, yaptıkları toplantı ve kongreleri ile demokrasi şöleni denilebilecek çalışmalar olarak değerlendirilebilir.

Mustafa Kemal yayınladığı Amasya Genelgesi ile vatanın ve halkın içine düştüğü durumdan kendisini ancak kendi iradesinin kurtarabileceğini ortaya koyması, halkın iradesinin temel dayanak noktası olacağını öne çıkarması, her işi halkın iradesine dayanarak yapılacağını ilke olarak kabul etmesi, demokrasi anlayışının bir göstergesi olduğu gibi, demokrasi sürecine önemli katkı sağlayan gelişmeleri oluşturmuştur.

Temsil heyetinin Anadolu'ya her geçen gün hâkim olması, parlamento vurgusu, Padişaha yeniden seçimleri yapma kararı aldırması ve Meclis-i Me'bûsân'nın 12 Ocak 1920'de açılması sonucunu doğurmuştur.

TBMM'İN AÇILIŞI

Yapısı ve Demokratik Gelişime Katkısı ;23 Nisan 1920 günü Türk demokrasi tarihi açısından geri dönülmez bir adımın atıldığı gün olmuştur. Ankara'da bugün halâ milletin iradesinin adresi olan TBMM açılmıştır. Savaş ve işgal şartları içerisinde çalışmalarına başlayan meclis, birinci ve öncelikli hedefi olan bağımsızlık mücadelesini yürütmeye çalışırken olabildiğince demokratik bir çalışma örneği ortaya koymaya çalışmıştır.

Bu birinci dönem TBMM genel özellikleri bakımından değerlendirildiği zaman şu özellikleri dikkat çekmektedir;Geniş tabanlı bir meclistir,

İlk meclis Anadolu insanının o gün ki toplumsal sosyolojisini, meslek, eğitim, fikir ve düşünce iklimini yansıtan, toplumun tüm kesimlerinden milletvekilinin bulunduğu özelliğe sahiptir.

Bu mecliste Serbest meslek sahibi, devlet memuru, asker, din adamı, aşiret reisi, teknik eleman, sağlıkçı, reji görevlisi gibi meslek grupları yer almıştır.

Osmanlıcı düşüncüyü simgeleyen fessliler, inkılapçı düşüncüyü simgeleyen kalpaklılar, İslamcı düşüncüyü simgeleyen sarıklılar bu mecliste temsil edilmiştir.

Bu meclis eğitim durumu bakımından ele alındığında; Üç yüze yakın yüksek okul, yüze yakın ortaöğretim, yirmiyi aşkın teknik ve özel eğitim kurumlarından mezun, yüz elliden fazla Türkçeden başka ikinci bir dil bilen milletvekiline sahiptir.

Bu haliyle birinci dönem TBMM, halkçı, geniş tabanlı, özgürlükçü, çoksesli ve demokrat bir meclis özelliğine sahiptir. Metin bu kısma yazılmalıdır. Metin bu kısma yazılmalıdır. Metin bu kısma yazılmalıdır.

Toplumun tüm kesimlerini yansıtan, farklı fikir ve düşüncedeki insanları aynı çatı altında toplayan meclis, başkanını, hükümetini yani bakanlar kurulunun oluşumunu, hükümet programı vb. her işini, her türlü kararını tartışarak, meclisin onayına sunarak seçimle gerçekleştirmiştir

1921 ANAYASA'SI VE DEMOKRATİK SÜRECE KATKISI

Meclis'te oluşturulan anayasa komisyonu tarafından hazırlanan anayasa taslağı meclis genel kurulu gündemine sokulmuştur. Mecliste 18 Ağustos 1920 itibariye komisyonun hazırladığı çalışmalar görüşülmeye başlanmıştır. Uzun ve çok hararetle tartışmalar sonucunda, 18 Ocak 1921'de yeni Türk Devletinin yeni anayasası kabul edilmiştir. Tarihte 1921 anayasası olarak yerini almış olan Teşkilât-ı Esâsiyye Kanûnu, Türk demokrasi tarihinin en kısa ve yumuşak anayasası olarak kabul edilmektedir. Yirmi üç madde ve bir ek maddeden ibaret olan anayasa, Teşkilât-ı Esâsiyye Kanûnu ifadesi ile ana kuruluşu ifade etmesi bakımından da dikkat çekmektedir.

Üç yıl üç ay kadar yürürlükte kalan 1921 anayasası Türk demokrasi tarihinin aynı zamanda en kısa süreli anayasa olma özelliğine de sahiptir. Zafer Gören'e göre 1921 anayasası fonksiyonları ve içeriği bakımından şu özelliklere sahiptir:

- Devletin bütünlüğünü sağlamak,
- Devlet için devamlı temel bir düzen oluşturmak,
- Devlet erkinin (egemenliğinin) kullanılmasını meşru kılmak,
- Devlet erkini hukuksal bakımdan sınırlamak, denetlenebilir kılmak,
- Vatandaşların özgürlük ve eşitliğini güvence altına almak.

Bun anayasanın getirdiği yenilikler genel özellikleri ise kısaca şöyle özetmek mümkündür;

İKİNCİ TBMM VE CUMHURİYETİN İLANI

1. TBMM'de ortaya çıkan görüş ayrılıkları Başkomutanlık Kanunu'nun meclis görüşmeleri esnasında doruk noktaya ulaşmış ve mecliste 1. Grup – 2. Grup şeklinde ayrışmalar yaşanmıştır. 1 Nisan 1923'te Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verilmiştir. Seçimlerden önce yayınlanan 9 umde bildirisi ile Halk Fırkası'nın dayanacağı temel ilkeler belirlenmiştir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişiklikle Mecliste yer alan birinci grup dışındaki siyasi grup ve örgütlerin faaliyetleri ortadan kaldırılmıştır. 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kurulmuş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin (ARMHC) bütün üyeleri ve kademeleri Halk Fırkasına dönüştürülmüştür. İkinci Meclis oluşturulduktan sonra yaşanan icra vekilleri oluşturma krizi, Cumhuriyet'in ilanı ile son buldu. Artık devlet Başkanı sıfatıyla Meclis tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı bulunacak, Cumhurbaşkanı Başbakanı seçecek ve isterse Meclise ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık edebilecekti. Başbakan ve Başbakan tarafından belirlenmiş olan kabine, Meclis onayına tabi olacaktı. Anayasanın birinci maddesinde yapılan değişiklikle Türkiye Devletinin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu, ikinci maddesinde yapılan değişiklikle de Türkiye Devleti'nin dininin İslam, resmi dilinin Türkçe olduğu kabul edildi. Anayasa değişikliği sonrası yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa oy birliği ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Başbakanlığa atanan İsmet İnönü, kabinesini oluşturarak ilk Başbakan olma unvanına sahip oldu. Cumhuriyet'in ilanından sonra muhalefeti bastırmak amacıyla İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.

HALİFELİĞİN KALDIRILMASI

1924 yılı bütçe görüşmeleri esnasında halifelige ait ödenek tartışmalarında halifelik konusu da görüşmelere dâhil edilmiş ve saltanatın kaldırılmasına rağmen halifelğin makamının varlığının devamı Cumhuriyet rejimine karşı bir tehdit olarak görülmüştür. Yapılan görüşmeler sonucunda 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılmış ve Halife Abdülmecid yurtdışına gönderilmiştir. Aynı gün Şeriye ve Evkaf Vekaleti de kaldırılarak onun yerine Başbakanlığa bağlı bir Diyanet İşleri Başkanlığı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti yerine Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Ayrıca bütün eğitim kurumlarının Eğitim Bakanlığı'na bağlı tek bir sistem içinde birleştirilmesine olanak sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiştir.

1924 ANAYASASI

1924 Anayasası, Fransa ve Polonya Anayasalarından esinlenerek hazırlanmıştır. Anayasa, 20 Nisan 1924'te kabul edilerek 24 Mayıs 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anayasa, 105 maddeden oluşturulmuş, milli egemenlik, cumhuriyet ve devletin dini İslam vasıfları anayasanın temelini teşkil etmiştir. Anayasa ile yasama yetkisi ve yürütme kuvveti TBMM'de toplanmış, Meclisin hükümeti her zaman düşürebileceği öngörülmüş, buna karşılık hükümete Meclisi feshetme yetkisi tanınmamıştır. 1924 Anayasası yasama yetkisini Meclisin kullanacağını, yürütme yetkisinin ise ancak Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu eliyle kullanılabileceğini belirtmiş, yargı yetkisinin ise bağımsız mahkemelere ait olacağı düzenlenmiştir. Bu sistem kuvvetler birliği ve görev ayrılığı (Karma hükümet sistemi) olarak tanımlanmaktadır. 1924 Anayasası sert bir anayasadır. Devletin şeklinin Cumhuriyet olduğu hükmü değiştirilemez bir madde olarak belirtilmiş ayrıca kanunların anayasaya aykırı olamayacağı hükmü yer almıştır. 1924 Anayasası çoğunlukçu demokrasi anlayışına sahip bir biçimde hazırlanmış ve hürriyetler konusunda tabii hak anlayışı benimsenmiştir.

ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYAT DENEMELERİ

Cumhuriyet'in ilan edilmişinden Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede iki kez çok partili hayata geçiş denemesi yapılmışsa da bu girişimler sonuçsuz kalmış ve ülke tek parti rejimi ile yönetilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

17 Kasım 1924'de Ali Fuat Cebesoy tarafından Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kurulmuştur. TpCF, liberal değerleri öne çıkaran, laik, milliyetçi ve güçler ayrılığının esas alan, âdem-i merkezîyetçi bir parti olmuştur. Halk Fırkası, 13 Şubat 1923'te Şeyh Said İsyaniyla başlayan ayaklanmadan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı sorumlu tutmuştur. Hükümet, Şeyh Said ayaklanması nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Press De Soir, Tanin ve Vatan gazeteleri ile Sebülürreşad, Aydınlık ve Orak Çekiç dergilerini kapatmış ve yargılamalar için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. 3 Haziran 1925'de TpCF Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.

İzmir Suikastı ve Muhalefetin Ortadan Kaldırılışı

1926 yılında İzmir’de Mustafa Kemal Paşa’ya düzenlenen suikast girişimi nedeni ile muhalefet tamamen sindirilmiştir. Bu tarihten sonra Cumhuriyet Halk Fırkası, tek parti yönetimine dayalı merkeziyetçi ve otoriter bir siyasi rejimle ülkeyi yönetmeye başlamıştır. 1927 – 1931 yılları arasındaki döneme oybirlikli demokrasi nitelendirilmesi yapılmaktadır.

Cumhuriyet Reformları

30 Kasım 1925’te Tekke ve Zaviyeler kapatılmış, 25 Kasım’da Şapka Kanunu kabul edilmiştir. Hicri takvim yerine Miladi takvim, uluslararası saat ve uzunluk ölçülerine geçilmiş böylelikle Batılı milletlerle yaşanan karışıklıklar önlenmiştir. Mecelle yerine Medeni Kanun kabul edilmiştir. Türk Ceza Kanunu, İtalyan Ceza Kanun’u temel alınarak yeniden hazırlanmıştır. Ticaret Kanunu, Alman Ticaret Kanun’undan esinlenerek hazırlanmış, sigorta, faiz, ipotek gibi birçok kavram hukuk sistemine dahil edilmiştir. Kabotaj Kanunu ile de Türk limanları arasında yük ve yolcu taşıma yetki ve tekeli Türk bayrağı taşıyan gemilere verilmiştir. Ayrıca Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu gibi usul kanunları batılı ülkeler örnek alınarak çıkarılmıştır. 1 Kasım 1928’de Latin alfabesine geçilmiştir. 1928 yılında anayasada yer alan devletin dininin İslam olduğu ibaresi ve milletvekillerinin and metninde yer alan vallahi ibareleri anayasa metninden çıkarılmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

12 Ağustos 1930 tarihinde Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk’ün isteği ile Ali Fethi Okyar tarafından kurulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası milliyetçi, laik ve cumhuriyetçi bir parti olarak tek dereceli seçim, kadınlara seçme ve seçilme hakkı, vergilendirmede indirim ve ekonomik liberalizmi savunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın, halk tarafından büyük bir destek görmesi Halk Fırkası’nı endişeye düşürmüştü, Atatürk’ün de Halk Fırkası yanında yer alması nedeni ile yeni kurulan parti 16 Kasım 1930’da kendini feshetmiştir.

PARTİ – DEVLET BÜTÜNLEŞMESİ

Avrupa’da totaliter ve faşist rejimlerin iktidarda oluşu Türkiye’de de tek parti yönetimi üzerinde etkili olmuştur. TPCF ve SCF’ye halk tarafından gösterilen yoğun ilgi, Cumhuriyet’in ilanından itibaren karşılaşılan ve çeşitli sebeplerle çıkmış olan isyan hareketleri, rejimin henüz yeterince kabul görmediğini göstermiştir. 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin de başarısız oluşu ve dünyada baş gösteren ekonomik kriz, siyasi ve ekonomik liberalizm düşüncesinin arka plana atılmasına ve devletçilik düşüncesinin ağır basmasına sebep olmuştur. 1930’lu yıllar boyunca Cumhuriyet devriminin topluma anlatılması ve benimsetilmesi için tek parti iktidarı kurumsallaşmıştır. 1930 – 1945 yılları arasında hiçbir meşru muhalefete izin verilmemiştir. Otoriter rejimlerin temel bir özelliği olan muhalefet eksikliği, 1930’lardan sonra totalitarizme kaymış ve neredeyse tüm toplumsal alanın devlet denetimi altına alınmasıyla sonuçlanmıştır. 21 Haziran 1934’de Soyadı Kanunu çıkarılmış, 26 Kasım 1934’te lakap ve unvanların kullanılması yasaklanmış, 5 Aralık’ta ise Anayasa ve Seçim kanunlarında yapılan değişiklik ile Türk kadınlarına milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Tek parti iktidarı boyunca Türk Ocakları kapatılmış yerine Halkevleri kurulmuştur. Aynı yıl Türk Kadınlar Birliği kapatılmış, Türk Mason Locaları Derneği de kendini feshetmiştir. Bu süreç içerisinde inkıpların ideolojisini sistemleştirmeye yönelik olarak Kadro Dergisi yayın hayatına başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 4. Büyük Kurultayı’nda kabul edilen parti tüzüğü ile parti örgütü ile devlet örgütünün birbirini tamamladığı kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin dünyanın ilk parti devleti olduğu açıklanmıştır. Partinin programında yer alan Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Laiklik ve Milliyetçilik olarak belirlenen dört ilkeye Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri de eklenerek altı ok kavramı benimsenmiştir. 13 Şubat 1937 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ile CHP ve devlet ideolojik olarak bütünleşmiş ve CHP’nin altı ok’u anayasaya girerek parti ilkeleri aynı zamanda devletin de temel ilkeleri haline getirilmiştir.

MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

Atatürk ile İsmet İnönü 1937 yılında görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. İsmet İnönü, 20 Eylül 1937’de Başbakanlıktan istifa etmiş yerine Celal Bayar atanmıştır. 1938 yılında Atatürk’ün ölmesi üzerine parti içinde iktidar mücadelesi yaşanmaya başlamış, 11 Kasım 1938’de Millet Meclisinde yapılan oylamada İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi 1. Olağanüstü Kurultayı’nda yapılan bir tüzük değişikliği ile İnönü, partinin Değişmez Genel Başkanı ilan edilmiş ve Milli Şef unvanı verilmiştir.

CHP’nin 5. Büyük Kurultayında liberalleşme yanlısı kararlar alınmasının yanı sıra İçişleri Bakanlığı ile Parti genel sekreterliği birbirinden ayrılmış, Valilerin CHP il başkanı olması usulüne son verilmiş ve mecliste Müstakil Grup oluşturulması kararlaştırılmıştır. Milli Şef döneminin en önemli ve en özgün atılımlarından birisi de Köy Enstitülerinin kurulmasıdır. Bu kapsamda devlet eliyle başlatılan planlı kalkınma hareketine paralel olarak köylerinde kalkındırılması amaçlanmıştır. İnönü, II. Dünya Savaşı sırasında ülkeyi savaş dışında tutabilmek amacıyla Batılı devletler karşısında denge politikası izlemiştir. 18 Ocak 1940’da kabul edilen Milli Korunma Kanunu ile hükümete çalışma sürelerini uzatma, fiyatları saptama, ürünlere el koyma hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirme gibi yetkiler tanınmıştır. 11 Kasım 1942 ‘de Varlık Vergisi, 7 Haziran 1943 tarihinde de Toprak Mahsulleri Vergisi,

11 Haziran 1945 tarihinde iftiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na karşı çıkan Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprölü tarafından CHP Meclis grubuna dörtlü taktır önergesi verilmiştir. Bu önergede özgürlükleri kısıtlayan tek parti rejiminin sürdürülebilir olmadığı, anayasada gösterilen temel hak ve hürriyetlerin tanınması gerektiği, çok partili bir siyasal hayat içinde hükümetin TBMM tarafından denetlenebilmesine imkân sağlanması gibi talepler sıralanmıştır. Adnan Menderes, Fuat Köprölü ve Refik Koraltan partiden ihraç edilmiş, Celal Bayar'da önce İzmir milletvekilliğinde sonra da CHP'den istifa etmiştir. 1945 yılında siyasal hayatta çok partili döneme geçişin ilk girişimi devletçiliğe karşı liberal bir program öngören Millî Kalkınma Partisi kurulmuştur. 1946 yılında CHP'den ayrılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprölü ve Refik Koraltan tarafından Demokrat Parti kurulmuştur.

DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞU

Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmemiş olsa da savaşa her an girecekmiş gibi ordularını hazır bulundurması büyük harcamaların yapılmasına sebep olmuştur. Savaş bittikten sonra da Sovyet Rusya'nın toprak ve üs talepleri olmuş ve ordu savaş düzeninden barış düzenine geçememiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik çöküntü Türk toplumunda yeni arayışlar ortaya çıkarmıştır. Halkın taleplerini karşılamak ve meclis denetimini sağlamak için tek partili sistemden çok partili sisteme geçilmeye karar verilmiştir. Cumhuriyet rejiminin ve anayasanın ruhuna uygun olarak halkın taleplerinin TBMM'de temsil edilmesi yani demokrasi hedefinin gerçekleşmesi için uygun bir ortam oluşmuştur. İçte oluşan bu ortamı dış dünyada yaşanan gelişmeler de desteklemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 15 Ağustos 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı onayladı. Birleşmiş Milletler Antlaşması'na üye olan devletler demokrasi ilkelerine uygun olarak vatandaşların siyasi haklarıyla, kişi hak ve özgürlüklerini sağlamayı taahhüt etmişlerdi.

22 Eylül 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi kurulmuş olmasına rağmen bu partinin ülkenin ihtiyaç duyduğu muhalefet görevini yapamayacağı düşünülerek CHP içindeki muhaliflerin yeni bir parti kurmaları teşvik edilmiştir. Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından kurulmuştur. DP kurulduktan hemen sonra antidemokratik uygulamaların terk edilmesi için yasal değişikliklerin yapılmasını dile getirmiştir. DP'liler, parti başkanı ile devlet başkanlığının ayrılmasını, seçim sisteminin değişmesini, idare amirlerinin yansız olmalarını, Halkevlerinin ve devlet radyosunun eşit şekilde kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

21 Temmuz 1946 Genel Seçimi

21 Temmuz 1946'da gerçekleşen genel seçimle ilk defa tek dereceli seçim sistemi uygulandı. Halkın doğrudan milletvekillerini seçmesi önemli bir demokratik adım olsa da açık oy gizli tasnif uygulaması seçimlerin şaibeli olduğu kanaatini yaratmıştır. 21 Temmuz seçiminden sonra DP, Mecliste 64 milletvekili ile muhalefet görevine başlamıştır.

Uzun yıllardır ülkeyi tek başına yöneten CHP'nin yeni duruma uyum sağlaması kolay olmamıştır. Başbakan Recep Peker'in DP'lilere karşı sert tutumu neticesinde DP'li milletvekilleri meclisi terk etmişlerdir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 12 Temmuz 1947 tarihinde verdiği beyanat çok partili hayattan geriye dönüş olmayacağını işaret etmekteydi. Bu beyanname DP'nin talep ettiği demokratik adımların gerçekleşeceğinin bir teminatı olarak kabul edilmiştir. CHP içerisindeki Recep Peker gibi aşırılar tasfiye edilmişlerdir.

DP içerisinde daha sert bir muhalefet yapılmasını isteyen aşırılar bulunmaktaydı. İlimliler Hürriyet Misakında belirttikleri demokratik adımların atılmasını istiyor ve demokratik yollarla iktidara geçmek istiyorlardı. Aşırıları ise gerekirse ihtilal yolu ile iktidarın devrilmesi taraftarıydılar. İlimlilerin sergilediği muhalefeti beğenmeyen aşırıları 6 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisini kurdular.

Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri

Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri döneminde gerçekleştirilen bir dizi demokratikleşme adımıyla 14 Mayıs 1950 seçimi gerçekleştirildi. DP' 408, CHP 69, bağımsız dokuz ve MP bir milletvekili ile TBMM'ye girdi. Seçim Kanunu'ndaki çoğunluk sisteminden dolayı oyların %53'ünü alan DP, Meclis'teki sandalyelerin %84'üne, oyların %39'unu alan CHP ise Meclis'teki sandalyelerin ancak %14'üne sahip olabildi.

27 yıl iktidarda kalmış olan CHP'nin hazırladığı kanunlarla muhalefetin iktidara geçmesi Beyaz İhtilal olarak adlandırılmıştır. Ancak iktidar ve muhalefet partilerinin ilişkileri genellikle gergin olmuştur. DP, 1951 yılında hazırladığı kanunla Halkevlerini kapattı. 1953'te CHP'nin tek parti döneminde edindiği "haksız iktisapların" hazineye devrini sağladı. CHP'liler bunun antidemokratik bir uygulama olduğunu, DP'nin CHP'yi çalışmaz bir duruma sokarak tek parti diktatörlüğü kurmaya çalıştığını ifade etti.

DEMOKRAT PARTİNİN İKTİDARI

DP iktidarının ilk yıllarında ekonomide büyük bir atılım yapmış ve bunun neticesinde 1954 seçimlerinde rekor denilecek seviyede oy almıştır. Oyların %58'ini alan DP'nin; 503, %35'ini alan CHP'nin; 31, % 5'ini alan CMP'nin; 5, 2'de bağımsız milletvekili Meclis'e girdi. Uygulanan çoğunluk sistemiyle DP, Meclis'teki sandalyelerin %93'üne sahip olmuştu. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ekonomi kötüye gitmeye başlamıştır. Ayrıca Kıbrıs Meselesinin gündemde olduğu bir zaman diliminde 6-7 Eylül olayları yaşanmıştır. DP'nin otokratikleşmeye başlamasıyla partiden ayrılan liberaller 1955'

in aralık ayında Hürriyet Partisi'ni kurdular. DP, artan güvensizliği yok etmek için 1957'de erken seçime gitse de Meclis'te istenen çoğunluğu sağlayamamış ve istikrarsızlık devam etmiştir. 17 Ocak 1958 tarihinde orduyu isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle 9 subay tutuklandı. Soruşturma sonunda bir şey açığa çıkarılmadı ve ihbarcı subay dışında kimse ceza almadı. 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta gerçekleşen askeri darbe Türkiye'de iktidar partisi olan DP'yi tedirgin etmiş, iktidar muhalefet ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. DP, 12 Ekim 1958'de "muhalefetin şer ve düşmanlık cephesine" karşı "Vatan Cephesi'ni" kurdu. Muhalefet ve iktidar arasında bir güven bunalımı yaşanmaya başladı. Muhalefet iktidarı diktatörlükle suçlarken, iktidar muhalefeti ihtilal hazırlığı yapmakla suçluyordu. DP'lilere göre CHP seçim dışı yollarla iktidarı ele geçirmek istiyordu. DP'liler muhalefetin faaliyetlerini incelemek üzere Meclis Tahkikat Encümeninin kurulmasını istedi. 18 Nisan 1960 tarihinde Meclis Tahkikat Encümeni oluşturuldu. CHP'ye göre Tahkikat Komisyonu muhalefeti sindirmek için oluşturulmuştu. CHP'liler protesto için büyük şehirlerde gösteriler düzenlemeye başladılar. Başbakan Adnan Menderes de halkın hükümeti desteklediğini ortaya koymak için İzmir ve Manisa gibi Batı Anadolu şehirlerinde 15-18 Mayıs tarihleri arasında mitingler düzenledi. Bu ortamda orduda darbe hazırlığı içinde olan cunta 27 Mayıs 1960 tarihinde harekete geçerek yönetime el koydu.

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE ASKERİ YÖNETİM DÖNEMİ

1946 yılında Demokrat Parti (DP)'nin kurulması Türk demokrasi tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Çok partili hayata geçilmiş, 1950 genel seçimlerinde ise ilk defa iktidar partisi değişmiş, 10 yıl devam edecek olan DP iktidarı dönemi başlamıştır. 1950 ve 1954 genel seçimleri DP'nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Fakat zaman ilerledikçe DP iktidarı baskıcı bir yönetime evrilmiş, muhalifler ve muhalif gazeteciler cezalandırılmış, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne karşı sert bir politika takip edilmeye başlanmıştır. Bahsi geçen olumsuzluklar 1957 genel seçimlerine yansımış, DP'nin oylarında düşüş başlamıştır. Ordu ve üniversite mensupları ile ilgili hoş olmayan söylemler, Basın Kanunu'nda yapılan değişiklikler, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, ekonominin bozulması ve öğrenci olayları gibi faktörler alt rütbeli subayları harekete geçirmiş, 27 Mayıs 1960 tarihinde yaptıkları darbe ile yönetime el koymuşlardır.

Millî Birlik Komitesi ve İcraatları

Darbeci subaylar Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel'i harekâtın başına geçirmişler, Meclis feshedilmiş ve siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. 38 kişilik Millî Birlik Komitesi (MBK) oluşturulmuş ve kurulan MBK Hükümeti ise yönetim sivillere devredilinceye kadar ülkeyi yönetmiştir. Org. Cemal Gürsel Başbakanlık ve Millî Savunma Bakanlığı görevlerini üstlenmiştir. 29 Eylül 1960'ta Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından DP için kapatma kararı verilmiştir. Kapatılmasına gerekçe olarak ise dört yılda bir yapılması gereken kongrenin yapılmamış olması gösterilmiştir.

MBK, ordu ve üniversitelerde tasfiyeye girişmiştir. 3 Ağustos 1960'ta TSK içerisindeki en büyük tasfiye hareketi gerçekleştirilmiştir. Bu olay Emekli Subay ve Astsubaylar anlamına gelen EMİNSU adıyla anılmaya başlanırken, tasfiyeye uğrayan askerler de EMİNSU Derneği'ni kurmuşlardır. Bir tasfiyede üniversitelerde gerçekleştirilmiştir. 147 öğretim üyesi 28 Ekim 1960 tarihinde görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Üniversitelere yönelik bu tasfiye hareketi ise 147'ler Olayı olarak anılmıştır.

Bir süre sonra MBK üyeleri arasında da anlaşmazlıklar belirmeye başlamıştır. MBK üyelerinden bir grup gerekli koşullar oluşturulduktan sonra yönetimin derhal sivillere devredilmesini savunmuştur. Bu grup bir bakıma DP'nin iktidardan uzaklaştırılmasını Darbenin amacına ulaşması olarak görmüştür. Alparslan Türkeş'in de dâhil olduğu diğer grup ise DP'nin iktidardan uzaklaştırılmış olmasının tek başına yeterli olmayacağını, ülkeyi bir süre daha partiler üstü hükümetlerin yönetmesinin zaruretini, reformların yapıp yerleştirilmesinden sonra gidilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu fikir çatışmaları üzerine 13 Kasım 1960 tarihinde MBK feshedilmiştir. Yeni bir komite kurularak ikinci görüşü savunan 14 üye, komite dışında bırakılmışlardır. MBK'nın kendi içerisinde yaptığı bu tasfiye ise tarihte "14'ler Olayı" olarak geçmiştir.

Kurucu Meclis'in Oluşturulması

MBK, TBMM'nin yetkileriyle donatıldığı gibi yürütme gücünü de bünyesinde toplamıştır. Bu geniş yetkilerin halk tarafından tepki çekmemesi için Kurucu Meclis'in oluşturulmasına karar verilmiştir. Kurucu Meclis'in oluşturulması ile ilgili tasarı MBK tarafından kabul edilerek 13 Aralık 1960 tarihinde yayımlanmıştır. Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki organdan meydana gelmiştir. Önceliği Anayasayı hazırlamak olan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 tarihinde göreve başlamıştır.

1961 Anayasası

MBK'nın sürekli vurgu yaptığı konulardan birisi de yeni anayasanın hazırlanmasıdır. Anayasaya son şeklini verecek komisyon ise 9 Ocak 1961'de Kurucu Meclis tarafından belirlenmiştir. Komisyon çalışmalarını 9 Mart 1961'de bitirmiştir. Hazırlanan rapor Temsilciler Meclisi'ne iletilerek burada değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Anayasa metni hak ve özgürlükler açısından önceki anayasalara göre ileri seviyededir. Hatta bazı kesimler bu Anayasayı Türk demokrasi tarihinin en özgürlükçü, insan haklarına en fazla yer veren anayasası olarak değerlendirmişlerdir.

1961 Anayasası'nın getirdiği en büyük değişim TBMM'de olmuştur. Anayasa ikili meclis yapısını getirmiştir. Bu yapılardan birisi Millet Meclisi diğeri ise Cumhuriyet Senatosu'dur. Cumhuriyet tarihinin ilk referandumu olma özelliğini taşıyan halkoylaması 9 Temmuz 1961'de gerçekleşmiştir. Yeni Anayasa %38,3 hayır oranına karşılık %61,7 evet oranıyla kabul edilmiştir.

Yasıada Yargılamaları

Tutuklanan DP'liler Ankara Harp Okulu'na getirilmişler, bir süre sonra Harp Okulu yetersiz kalınca Yassıada'ya sevk edilmelerine karar verilmiştir. Dönemin tanıkları gerek Harp Okulu günlerinde gerekse Yassıada günlerinde tutuklu DP'lilere çok kaba ve aşağılayıcı davranıldığını belirtmişlerdir. Tarihe Yassıada Duruşmaları olarak geçen yargılamalar 14 Ekim 1960'ta başlamıştır. Toplam 19 davanın görüşüldüğü yargılamalar için karar 15 Eylül 1961'de açıklanmıştır. İdam cezaları hakkındaki son karar MBK'ya ait olacaktı. MBK, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam cezalarını onaylarken, diğer 11 idam cezasını da müebbet hapse çevirme kararı almıştır. Bu karar alındığında Celal Bayar 78 yaşındadır. 65 yaşın üzerinde olduğu için Bayar'ın cezası da müebbet hapse çevrilerek Kayseri Cezaevine gönderilmiştir. Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan 16 Eylül 1961'de infaz edilirken, Adnan Menderes rahatsızlığı nedeniyle bir gün sonra yani 17 Eylül 1961'de idam edilmiştir.

DEMOKRASİYE DÖNÜŞ

MBK, 13 Şubat 1961 tarihinde ise yeni siyasi partilerin kuruluşuna izin vermiştir. Bu kararlar birlikte yeni partiler kurulmaya başlamıştır.

21 Temmuz 1961'de Kurucu Meclis tarafından seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacağı duyurulmuştur. Bu duyuru demokrasiye dönüşü müjdelemektedir. Yeni kurulan partilerden Adalet Partisi (AP), DP'nin devamı olduğunu iddia ederken Yeni Türkiye Partisi (YTP) de benzer söylemlerde bulunmuştur. Adı geçen partilerle birlikte Türkiye İşçi Partisi (TİP) de siyasetteki yerini almıştır.

15 Ekim 1961 Genel Seçimleri

Genel seçimler ilan edilen tarihte yani 15 Ekim 1961'de yapılmıştır. Seçimlerde CHP %36,7 oy oranıyla 173 milletvekili, AP %34,8 oy oranıyla 158 milletvekili, CKMP %14,0 oy oranıyla 54 milletvekili, YTP %13,7 oy oranıyla 65 milletvekili çıkarırken bağımsızların oy oranı ise %0,8 olmuştur. 1961 seçimlerinin öncekilerden farkı Cumhuriyet Senatosu için de oy kullanılmış olmasıdır. Millet Meclisi seçimlerinden CHP birinci olarak çıkarken, Cumhuriyet Senatosu'nda üstünlük AP'dedir. Bu fark Millet Meclisi için nisbi temsil, Senato seçimleri için ise çoğunluk usulünün kullanılmasından kaynaklanmıştır.

Seçim sonuçları ülkeyi bir koalisyonun beklediğini göstermekteydi. Bu durum askerleri kendi içlerinde görüş ayrılıklarına düşürmüştür. Özellikle SBK'da yönetimin devredilmemesi ya da yeni bir müdahalede bulunulması fikri hâkim olmuştur. 37 subay 21 Ekim'de toplanarak bu doğrultuda kararlar almışlardır. Demokrasi tarihine 21 Ekim Protokolü olarak geçen bu anlaşma uygulamaya konulamamıştır.

Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'nün Başbakan olacağı formül seçim sonuçlarından tedirgin olan komutanları rahatlatmıştır. Gürsel, Çankaya'da siyasi parti liderleriyle görüşerek komutanların isteklerini iletmıştır. Görüşmeler sonunda ise Çankaya Protokolü imzalatılmıştır.

Koalisyon Hükümetleri

Hükümeti kurma görevi, Çankaya Protokolü doğrultusunda 10 Kasım 1961'de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verilmiştir. İsmet İnönü 20 kişilik kabineyi, 20 Kasım'da kurmuştur. İki parti koalisyon hükümeti kurmalarına rağmen birbirlerine güven konusunda sorun yaşamışlardır. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın kabinede görev almaya ikna edilemediği bu koalisyon hükümeti Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetidir.

AP'liler zamanla DP'lilerin cezalarında indirimine gidilmesi konusunda ısrar etmeye başlamışlardır. İsmet İnönü'nün istifası üzerine hükümet 1 Haziran 1962'de sona ermiştir.

Askerler yine İnönü'nün başbakanlığında bir hükümetin kurulmasını istemişlerdir. İnönü ise ikinci koalisyon hükümetini kurmuştur. Bu koalisyondaki ortakları YTP ve CKMP'dir. Hükümette 11 CHP'li, 6 YTP'li, 4 CKMP'li ve 1 de bağımsız bakan görev almıştır. 24 Haziran'da kurulan ikinci koalisyon hükümeti de uzun ömürlü olmamıştır. İnönü'nün ikinci koalisyon hükümeti 2 Aralık 1963'te sona ermiştir.

Hükümeti kurma görevi üçüncü kez İnönü'ye verilmiştir. Bu kez farklı bir strateji geliştiren İnönü, bağımsız milletvekillerinin desteğini alarak 25 Aralık 1963'te hükümeti kurmuştur. Hükümet cephesinde bahsi geçen gelişmeler yaşanırken AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Gümüşpala'nın ölümü üzerine yapılan kongrede Süleyman Demirel 29 Kasım 1964'te Genel Başkan seçilmiştir. İnönü Hükümetinin bütçesi Mecliste reddedilince İsmet İnönü 13 Şubat 1965'te istifa etmiş ve hükümet düşmüştür.

Harp Okulu Kumandanı Albay Talat Aydemir'in liderliğinde 22 Şubat ve 20/21 Mayıs 1962'de darbe teşebbüsünde bulunulmuştur. Fakat başarılı olamamış, ikinci teşebbüsten sonra Fethi Gürcan'la birlikte idam edilmişlerdir.

10 Ekim 1965 Genel Seçimleri

27 Mayıs Darbesi'nden sonraki ikinci seçimler 10 Ekim 1965 tarihinde yapılmıştır. AP %52,9 oy oranıyla 240 milletvekili, CHP %28,7 ile 134 milletvekili, CKMP %2,2 ile 11, MP %6,3 ile 31, TİP %3,0 ile 15, YTP %3,7 ile 19 milletvekili çıkarırken bağımsızlar %3,2 oy oranına ulaşmışlardır. Meclis 22 Ekim'de çalışmalarına başlamış, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel 23 Ekim'de

hükümeti kurma görevini almıştır.

Süleyman Demirel Hükümeti

Süleyman Demirel tarafından kurulan hükümet 11 Kasım 1965 tarihinde güvenoyu almıştır. Demirel Hükümetinin kurulmasıyla birlikte 1961'den beri devam eden koalisyon hükümetleri de sona ermiştir. Sağlık sorunlarıyla mücadele eden Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in durumu 9 Şubat 1966 tarihine gelindiğinde ağırlaşmıştır. Doktorların, Gürsel'in sağlık durumunun iyi olmadığı, bildiren raporları üzerine 28 Mart 1966'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Seçimde iki aday yarışmıştır. Bunlardan kontenjan senatörü Cevdet Sunay 461 oy alırken, Alparslan Türkeş ise sadece 11 oy alabilmiştir.

12 Ekim 1969 Genel Seçimleri

12 Ekim 1979 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerine katılım oranı %64,3'tür. Seçimlerde AP yine birinci parti olurken CHP istediği sonuca ulaşamamıştır. Hatta 1950'den beri en düşük oy oranını görmüştür. AP %46,5 oy oranı ile 256 milletvekili, CHP %27,4 ile 143, MHP %3,0 ile 1, MP %3,2 ile 6, TİP %2,7 ile 2, YTP %2,2 ile 6, Güven Partisi (GP) %6,6 ile 15, Türkiye Birlik Partisi (TBP) %2,8 ile 8 ve Bağımsızlar %5,6 ile 13 milletvekili çıkarmışlardır. Bağımsız milletvekillerinden birisi de Konya milletvekili olarak Meclise giren Necmettin Erbakan'dır. Erbakan, 26 Ocak 1970 tarihinde Milli Nizam Partisi (MNP)'ni kurmuştur.

AP, 1969 genel seçimlerinden tek başına hükümet kurabilecek güçle çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel'e vermiş ve Demirel hükümeti kurmuştur. Fakat Demirel'in bu hükümeti fazla uzun ömürlü olamamıştır. Çünkü parti içi gruplaşmalar artık gözle görülür hale gelmiş, 13 Şubat 1970'te yapılan bütçe oylamasında CHP ile birlikte AP'li 41 milletvekili de olumsuz oy kullanmışlardır. Bu gelişme üzerine Süleyman Demirel hükümeti istifa etmiştir. Parti içerisindeki bu bölünme 41'ler Hadisesi olarak adlandırılmış ve Demokratik Parti (DP)'nin kurulmasına yol açmıştır.

12 Mart'a Doğru

1971 yılına gelindiğinde Türkiye'nin durumu hiç de iç açıcı değildir. Ekonomik ve toplumsal açıdan bir yıkım söz konusuysa, üniversiteler ise artık birer eğitim kurumu olmaktan çıkmışlardır. Öğrenciler sınıflarda olmaları gerekirken sokaklarda eylem yapıyorlar, banka soyuyorlardı. Grevler nedeniyle fabrikaların büyük bir bölümü işleyemez hale gelmişti. Ekonomik problemlere sokaklarda can güvenliğinin olmaması eklenmişti. Bu gelişmeler askerleri rahatsız ederken sık sık toplanmalarına neden oluyordu.

Genel Kurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Genişletilmiş Komuta Konseyi'ni olağanüstü toplantıya çağırmıştır. Toplantıda mevcut gelişmeler görüşülmüş, olası bir darbeyi önlemek için emir-komuta zinciri içerisinde iktidara müdahale kararı alınmıştır. 11 Mart'ta Kuvvet Komutanlarıyla yapılan toplantıda müdahale ilgili görüşmeler yapılmış, 12 Mart sabahı tekrar toplanan Komutanlar muhtıra metni üzerinde çalışmışlardır. Öğlen saatlerinde hazır olan muhtıra metni duyurulmak üzere TRT'ye gönderilmiş ve asker bir kez daha sahneye çıkarak 12 Mart 1971 Müdahalesi'ni gerçekleştirmiştir.

12 MART 1971 MUTIRASI VE PARTİLERÜSTÜ HÜKÜMETLER DÖNEMİ

27 Mayıs 1960 Darbesi ile birlikte demokraside bir darbe geleneği oluşurken, Türk siyasetinin de sancılı yılları başlamıştır. Demokratik hayat, siyasilerin çekişmeleri ve SSCB'nin Türkiye'de artan etkinlikleriyle bir kriz dönemine girmiştir. Ülke bu durumdayken askerler 27 Mayıs'tan sonra bir kez daha harekete geçiyorlardı. 12 Mart sabahında yapılan toplantıda muhtıra metni üzerinde anlaşılıyor ve bu metin saat 12.05'te Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından imzalanıyordu. Muhtırada ülkenin içerisinde bulunduğu durumdan, mevcut durumun nasıl düzeltilebileceğinden bahsedilerek, üstü kapalı bir şekilde Demirel hükümetinin istifasının istendiği görülmektedir. Şayet istedikleri yapılmazsa anayasal görevlerini yerine getirerek yönetime doğrudan el koyacakları söylemlerinde adeta bir tehdit söz konusuydu. Muhtıranın okunması üzerine Başbakan Demirel istifa kararı aldı.

Partiler Üstü Hükümetler (12 Mart Ara) Dönemi (1971-1973)

12 Mart Muhtırası'nın 2. maddesinde partiler üstü hükümetten bahsedilmekteydi. Hükümeti kurma görevi, CHP'den istifası sağlanarak bağımsız hale getirilen Nihat Erim'e verildi.

I. Nihat Erim hükümeti (26 Mart 1971-3 Aralık 1971)

Erim hükümetinin güvenoyu almasıyla birlikte 1973'ün Aralık ayına kadar devam edecek olan 12 Mart Ara Dönemi başlıyordu. Hükümetin ilk amacı planlanan reformları uygulamaktı. Hükümet içerisinde meydana gelen görüş ayrılıkları ve reform çabalarının karşılıksız kalması gibi nedenlerle 11 bakan kabineden istifa etmişlerdir.

II. Nihat Erim hükümeti (11 Aralık 1971-17 Nisan 1972)

Nihat Erim, 11 bakanının istifasından sonra 11 Aralık'ta yeniden hükümeti kurdu. II. Erim Hükümetinde ülkeyi 12 Mart'a götüren olayların çözümüne ağırlık verildiği görülmektedir. II. Erim Hükümeti fazla uzun ömürlü olmamış, Nihat Erim, başbakanlıktan çekilmiştir.

Ferit Melen hükümeti (22 Mayıs 1972-10 Nisan 1973)

Ferit Melen, II. Erim Hükümetinde Savunma Bakanlığı görevini yürütüyordu. Erim'in başbakanlıktan çekilmesi üzerine hükümeti Ferit Melen kurdu. Hükümetin normal seçim dönemlerinde kurulan hükümetlerden farklı olup, olağanüstü bir hükümet olduğu belirtilmiştir.

Naim Talu hükümeti (15 Nisan 1973-16 Aralık 1973)

Naim Talu Hükümeti 14 Ekim'de seçimler yapılacağı için uzun vadeli bir program hazırlamamıştır. 14 Ekim 1973 genel seçimlerinin yapılması ve yeni hükümetin kurulması ile hem Talu Hükümetinin görevi hem de hem de 12 Mart Ara Dönemi sona ermiştir.

Bülent Ecevit'in genel başkan olması

CHP 1972 Olağanüstü Kurultayı ile Bülent Ecevit Parti Genel Başkanı olmuştur.

Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın süresi 28 Mart 1973 tarihinde sona eriyordu. Askerler 1973 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler'in seçilmesi için çalışmışlardı. Üç kere yapılan oylama turlarından hiçbir aday gerekli çoğunluğu alamıyordu. Bu durum askerlerin ilgilerinin azalmasına, daha sonra ise siyasilerin duruşları karşısında tamamen vazgeçmelerine neden oldu. 6 Nisan 1973 tarihinde yapılan oylamada Korutürk 365 oy alarak Cumhurbaşkanlığına seçildi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı olarak göreve başladı.

14 EKİM 1973 GENEL SEÇİMLERİ

12 Mart Ara Dönemine son veren seçimler 14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleşmiştir. 14 Ekim 1973 tarihinde halk sandık başına gittiğinde şaşırtıcı bir tablo ortaya çıkmıştı. Seçimlere katılma oranı ülke genelinde %68,9'du, CHP %33,3 oy oranı ile 185, AP %29,8 ile 149, MSP %11,8 ile 48, DP %11,9 ile 45, CGP %5,3 ile 13, MHP %3,4 ile 3 ve TBP %1,1 ile 1 milletvekili çıkarmıştı.

1973 genel seçimlerinde partilerin hiçbirisi tek başına iktidar olabileceği oy oranına ulaşamamış ve seçimin sonucunda koalisyon olmuştur.

Koalisyon Arayışları

1973-1980 yılları arası Meclisin iki büyük partisinin yani CHP ile AP'nin tek başlarına hükümet kuramayıp, birbirleriyle koalisyon yapmayıp, küçük partilere ihtiyaç duydukları bir dönemdi. Meclis 24 Ekim'de toplandı ve Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini seçimlerden birinci olarak çıkan Bülent Ecevit'e verdi. Bülent Ecevit hükümet kurma girişimlerinde başarısız olunca görevi Cumhurbaşkanı Korutürk'e iade etti. Korutürk bunun üzerine hükümeti kurma görevini seçimlerden ikinci olarak çıkan Süleyman Demirel'e verdi. Fakat Demirel'in de hükümet kurma çabaları sonuçsuz

kaldı.

CHP-MSP koalisyon hükümeti

Bülent Ecevit ile Necmettin Erbakan'ın 12 Ocak 1974'te yaptıkları görüşme sonucunda anlaşmaları üzerine Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini tekrar Ecevit'e verdi. 25 Ocak'ta ise CHP-MSP Koalisyon Hükümeti kuruldu.

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti döneminde bazı önemli gelişmeler olmuştur. Bunlardan birincisi 12 Mart döneminde ABD'nin isteği üzerine getirilmiş olan haşhaş ekimi yasağının kaldırılmasıydı.

Diğeri ise 15 Mayıs 1974'te mecliste kabul edilen Genel Af Yasasıydı. 1974 yılının en önemli olayı ise Kıbrıs Barış Harekâtıdır. Harekâtın her iki aşaması da Türkiye'nin zaferi ile sonuçlandı. Fakat ABD bu gelişmeler üzerine Türkiye'ye ambargo uygulamaya başladı.

CHP'liler Kıbrıs zaferini kullanmak istiyorlardı. MSP'liler CHP'lilerin bu başarıyı kendilerine mal etmelerinden rahatsızlardı. Bülent Ecevit'in 18 Eylül 1974'te Cumhurbaşkanı Korutürk'e istifasını vermesi ile CHP-MSP koalisyon hükümeti de sona ermiş oluyordu.

I. MC hükümeti

Süleyman Demirel, MHP, MSP ve CGP'nin de dâhil olacağı MC Hükümetini kurmaya karar verdi. Fakat hükümetin kurulması için bu partiler de yeterli değildi. Bağımsızların da desteklerinin alınması gerekiyordu. Demirel gerekli desteği sağlayınca AP, MHP, MSP ve CGP'den oluşan MC Hükümeti 31 Mart 1975 tarihinde kuruldu. Ülkedeki sağ-sol kutuplaşması her alana yansımış, polisler POL-DER ve POL-BİR gibi, öğretmenler ise TÖB-DER, TÖB-BİR gibi gruplara ayrıışmışlardı. Ekonomik açıdan da her geçen gün daha kötüye gidiliyor, devalüasyonların yapılması çare olmuyor, yapılan grevler iş yaşamını ve üretimi olumsuz yönde etkiledikleri gibi maddi kayıpların yaşanmasına da neden oluyorlardı. Alınan önlemler ise işe yaramıyordu. Türkiye adım adım 12 Eylül Darbesi'ne doğru gidiyordu.

5 HAZİRAN 1977 GENEL SEÇİMLERİ

1977 yılına gelindiğinde ülkedeki durum daha da kötüleşmişti. 1 Mayıs ve diğer şiddet olayları MC Hükümetinin itibarını sarsmış, koalisyon içerisinde de huzursuzluklar baş göstermişti. Siyasilerin ve partilerin amacı iktidarda olmak ve devlet kurumlarına kendi elemanlarını yerleştirerek kadrolaşmaktı. Süleyman Demirel de artık koalisyondan kurtulmak istiyordu. Bu arada ekonomik sıkıntıların da iyice artması Demirel'in erken seçim kararı almasında etkili oldu Süleyman Demirel bahsi geçen nedenlerden dolayı 1977 yılının Ekim ayında yapılacak olan seçimleri öne alarak, 5 Haziran'da seçimlere gidilmesini sağlamıştı.

Seçimlere katılım oranı yaklaşık olarak %70'ti. CHP bu seçimlerden de birinci parti olarak çıktı.

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk hükümeti kurma görevini seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP lideri Bülent Ecevit'e verdi. Ecevit'in güvenoyu alamaması üzerine Demirel, MHP ve MSP ile II. MC Hükümetini kurdu. 11 Aralık 1977 tarihinde yapılan yerel seçimlerde de CHP yine birinci olmuştu. Aralık'ta yapılan güven oylamasından güvenoyu alamayan Demirel hükümeti düştü. Böylece Demirel hükümeti gensoru ile düşürülen ilk hükümet olarak Türk demokrasi tarihine geçti.

Bülent Ecevit Hükümeti

Verilen önerge ile MC Hükümetinin düşürülmesi üzerine Bülent Ecevit hükümeti kurmak için arayışlara girdi. AP'den istifa eden 11 milletvekili ile görüşerek bakanlık vaadinde bulundu. CGP ve DP'den de aldığı destekle 5 Ocak 1978'de 229 evet oyu ile güvenoyu almayı başardı.

Ülke ekonomisi 1977 ve 1978 yıllarına gelindiğinde daha da kötüleşti. 14 Ekim 1979 tarihinde Cumhuriyet Senatosu'nun üçte bir yenileme seçimleri yapıldı. 12 Mart sonrası yapılan bütün seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başaran CHP bu sefer hayal kırıklığına uğradı. Ecevit seçim sonuçlarına saygılı olduğunu söyleyerek hemen istifa etti.

Süleyman Demirel'in Azınlık Hükümeti

Ecevit'in istifası üzerine Demirel hükümet kurma çalışmalarına başladı. Demirel tekrar bir MC Hükümeti kurmayacağını açıklayarak eski ortaklarının dışarıdan destekleri ile bir azınlık hükümeti kurmayı planlıyordu. Sağ partilerin desteğini alan Demirel Hükümeti 25 Kasım'da güvenoyu aldı. Demirel Hükümeti de kendinden önceki hükümetlerle aynı sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ekonomik sıkıntılara önlem olarak mimarı Başbakanlık ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal olan 24 Ocak Kararları uygulamaya konuldu.

Uyarı Mektubu

Siyasiler ülkedeki problemleri çözmek yerine laf yarışına girişmişler, bazıları iktidarını korumanın bazıları da iktidar olmanın derdine düşmüşlerdi. Parlatonun giderek işleyemez hale gelmesi bile iktidar olmaktan önemli değildi. 1979 Aralık ayında Selimiye Kışlası'nda yapılan toplantıdan uyarı mektubu kararı çıkmış oluyordu. Mektupta tüm siyasi partilere seslenilmiş, iktidar ya da muhalefet vurgusu yapılmamıştı.

Cumhurbaşkanlığı Bunalımı

Fahri Korutürk'ün görev süresi 1980 yılının Nisan ayında bitiyordu. 22 Mart 1980'de cumhurbaşkanlığı için seçim turları başladı. Korutürk'ün görev süresi dolduğu halde henüz cumhurbaşkanı seçilemediği

için Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil makama vekâlet etmeye başladı.

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden yaklaşık olarak 14 ay önce çalışmalara başlanılmıştı. Yapılan hazırlıklar ve ülkenin gittikçe kötüye sürüklenmesi üzerine 11 Temmuz 1980'de darbe yapılması kararı alındı. Harekâta ise "Bayrak Harekâtı" adı veriliyordu. Fakat bu sırada CHP'nin hükümetin düşürülmesi için verdiği güven oylamasının 214'e karşı 227 oyla reddedilmesi, IMF ile yapılacak borç görüşmelerinin ertelenmesi gibi nedenlerle harekât Eylül ayına alındı. Harekât 12 Eylül 1980 Cuma sabahı saat 03.00'da başlayacaktı. TSK, 12 Eylül 1980'de TSK İç Hizmetler Kanunu'nun 35. Maddesini yani ülkeyi koruyup kollamak görevini gerekçe göstererek yönetime el koyduğunu açıkladı.

Millî Güvenlik Konseyi (MGK)'nin Teşkili

Darbenin lider kadrosunu oluşturan 5 general kendilerine MGK adını verdiler. Generaller bu ismi verirken 1961 Anayasası ile kurulmuş olan Millî Güvenlik Kurulu isimli danışma organından yola çıkmışlardı. Ülke yönetimine el koyan askerler TBMM binasına da yerleşmişlerdi. MGK 13 Eylül'de Kenan Evren'e Devlet Başkanı unvanını verdi.

Bülent Ulusu hükümeti

MGK üyeleri yemin ettikten sonra sıra hükümetin kurulmasına gelmişti. Emekli General Bülent Ulusu, bakanlar kurulunu oluşturmakla görevlendirildi. Bülent Ulusu 21 Eylül'de bakanlar kurulunu açıkladı. Hükümet programı MGK'nin 30 Eylül'de yaptığı toplantıda görüşüldü ve hükümete oy birliği ile güvenildiği açıklandı.

Kurucu Meclis'in açılması

Kenan Evren 15 Ocak 1981'de Konya'da yaptığı konuşmada Kurucu Meclis'in açılacağından ilk kez bahsediyordu. Bu olay demokrasiye dönüş açısından önemli bir gelişmeydi. Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisinden oluşacaktı. Kurucu Meclis'in faaliyete geçmesiyle birlikte ülke MGK ve Danışma Meclisi tarafından yönetilmeye başlandı.

1982 Anayasası

27 Mayıs 1960 Darbesi'nde olduğu gibi 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nde de yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü darbecilere göre ülkeyi 12 Eylül'e getiren suçlulardan birisi de 1961 Anayasası'dır. 23 Kasım 1981'de Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı'nın başkanlığında bir Anayasa Komisyonu oluşturuldu ve hemen anayasa çalışmalarına başlandı. Hazırlanan Anayasa 7 Kasım 1982'de halkoylamasına sunularak %92 oranında evet oyu aldı. Böylece hem 1982 Anayasası kabul edilmiş hem de Kenan Evren Cumhurbaşkanı olmuştu.

6 Kasım 1983 genel seçimleri ve demokrasiye dönüş

1983 yılına gelindiğinde demokratik sisteme geçiş kararı alınmıştır. 6 Kasım 1983 tarihinde seçimlerin yapılacağı duyurulmuştur. 12 Eylül Askeri Darbesi'nden önce sahnede olan siyasetçiler ise zaten yasaklıydılar. 1983 genel seçimlerine Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP) katıldı. Seçimlere katılma oranı ülke genelinde %92,9'du. Turgut Özal'ın Anavatan Partisi büyük bir başarı kazanarak %45 oy oranı ile 212 milletvekili çıkardı. Turgut Özal'ın hükümeti kurmasıyla birlikte yeniden demokrasiye dönülmüştü.

GİRİŞ

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye’de demokrasinin gelişimine ciddi bir darbe vurmuştur. Bu darbenin etkilerinin zayıflaması ise uzun yıllar almıştır. Darbe sonrasında sivil siyasetin yeniden şekillenmesi yine askeri vesayetin gölgesinde olmuş ve bu da Türkiye’de sivil siyasetin olağan akışı içerisinde devam etmesini engellemiştir.

KURUCU MECLİS

Milli Güvenlik Konseyi adıyla yasama ve yürütme faaliyetlerini elinde bulunduran darbeciler bir süre sonra emekli Oramiral Bülent Ulusu’yu başbakan olarak atadı. Ulusu Hükümeti 21 Eylül 1980’de göreve başladı. MGK tarafından bir yandan parlamento ve siyasi parti faaliyetlerine son vererek demokrasinin en önemli iki kurumunu bir yandan da sendikalar ve STK’lar susturulmuştu. Darbeciler Türkiye tarihindeki ilk darbe olan 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nin izlediği yolu izleyerek bir Kurucu Meclis oluşturulması için çalışmalara başladı. Kurucu Meclis, Danışma Meclisi ve MGK’ dan oluşacaktı. Danışma Meclisi’nin 120 üyesi için illerden MGK’ye aday listeleri gelecek ve MGK bunlar arasından üyeleri seçecekti. Geri kalan 40 üye ise doğrudan MGK tarafından seçilecekti. Görüldüğü gibi MGK, Danışma Meclisi’nin şekillenmesindeki en önemli karar verici konumundaydı. Sonunda 23 Ekim 1981’de Danışma Meclisi açıldı. Bu meclis tarafından kabul edilen anayasa ise 7 Kasım 1982’de halkoyuna sunuldu. Yapılan oylama neticesinde anayasa büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Sendika, basın ve temel hürriyetlere kısıtlamalar getirildi. Ayrıca 1961-1980 yılları arasında uygulanan çift meclisli yapıya son verilerek tek meclisli bir yapıya geri dönüldü. Anayasanın kabulünün ardından ise 24 Nisan 1983’te yeni Siyasi Partiler Kanunu, 13 Haziran’da ise Milletvekili Seçim Kanunu kabul edildi.

1983 SEÇİMLERİ

Yeni Siyasi Partiler Kanunu ile 11 Eylül 1980 öncesi parlamentoda olan kişiler siyasi yasaklı oldu. Ancak yine de pek çok parti kurulmuştu. Seçimlere kimin gireceğinin belirlenmesinde MGK’nin geniş yetkileri vardı. MGK ise 1980 öncesi bir dağılıp bir kurulan koalisyon hükümetlerin getirdiği istikrarsız ortamın tekrar ortaya çıkmasını istemiyordu. Bu yüzden %10 barajının olduğu seçimlere sadece Anavatan Partisi, Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Partinin girmesine izin verdi. 6 Kasım 1983’te yapılan seçimler sonucunda ANAP oyların %45,15’nini aldı ve 211 milletvekili ile tek başına iktidar oldu.

ANAVATAN PARTİSİ DÖNEMİ (1983-1991)

Darbesi öncesi dönemde Süleyman Demirel Hükümeti’nde görevler alan Turgut Özal, darbe sonrası kurulan Bülent Ulusu Hükümeti’nde ise Devlet Bakanı ve Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunmuştu. Ancak hükümetten istifasının ardından yeni bir parti kurmak için çalışmalar yapmaya başladı. Bu çalışmalar sonunda 20 Mayıs 1983’te Anavatan Partisini kurdu. ANAP’ın 1983 seçimlerini kazanmasının ardından Turgut Özal Başbakanlığında kurulan hükümet 24 Aralık 1983’te güvenoyu alarak görevine başladı. Özal, darbe öncesi dönemde alınan 24 Ocak Kararları’nın uygulandığı bir ekonomi izledi. Serbest piyasa ekonomisinin kurallarının izlediği bu dönemde enflasyonda bir düşüş yaşandı. Ancak ülke hala çift haneli enflasyon rakamlarından kurtulamamıştı. Ayrıca kamuoyunda ANAP iktidarının meşruluğunda sorgulanmaktaydı. Çünkü 1983 seçimlerine sadece MGK’nın izin verdiği partiler girmişti. Ancak ANAP siyasi yasakların kalktığı 1984 yerel seçimlerinde de %41 oy alarak büyük bir başarı elde etti. Yerel seçimler sonrası en önemli konulardan biri siyasi yasaklı eski liderlerin yeniden siyasete dönmesi meselesi oldu. Yasakların kalkması için 1987’de yapılan referandum sonucu, yasaklar kalktı ancak bu durum çok küçük bir farkla gerçekleşmişti. Böylece eski liderler Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş ve Bülent Ecevit yeniden siyasi hayata döndü. Ardından yeni partiler kurarak ANAP’a rakip oldular. Bu durumu bilen Özal, yeni partiler güçlenmeden seçilmelere gitmek istiyordu. Sonunda 1988’de yapılması gereken genel seçimler 1987’ye çekildi ancak seçim sonuçları Özal’ın beklediği gibi olmadı. ANAP yine tek başına iktidar olabildi ancak oylarını %36,31’e düşürmüştü. Ekonomideki gidişattan halk memnun değildi. Ayrıca Özal, darbecilerin getirdiği antidemokratik düzenlemelere karşı bir değişikliğe de gitmiyordu. Bu ortam içinde yapılan yerel seçimlerde ANAP bir darbe daha aldı. 26 Mart 1989’da yapılan yerel seçimlerde ANAP bir önceki seçimlerde %41,5 olan oyunu %21,8’e düşürdü ve üçüncü parti oldu.

Yerel seçimlerin ardından bir diğer önemli gelişme ise cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşandı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 7 yıllık görevi sona erdi ve tekrar aday olmadı. Başbakan ve ANAP Genel Başkanı Turgut Özal ise aday olmaya karar verdi ve sonunda 31 Ekim 1991'de cumhurbaşkanı seçildi. Böylece 1961'den beri ilk defa bir sivil cumhurbaşkanı olmuştu. Özal, başbakan olarak Yıldırım Akbulut'u atadı. Daha sonra Akbulut, ANAP Genel Başkanı olarak da seçildi ancak parti içinde bu duruma ciddi bir tepki de oldu. Sonunda parti içi liberal kanadın desteklediği Mesut Yılmaz önce ANAP genel başkanı ve ardından 23 Haziran 1991'de başbakan oldu. Mesut Yılmaz ekonomik şartlar kötüleşmeden seçimlere gitmek istiyordu. Bunun için 1992'de yapılması gereken seçimlerin erkene alınmasını sağladı ama yapılan seçimler ANAP iktidarının sonu oldu. 20 Ekim 1991'de yapılan seçimlerde ANAP %24,01 oyla iktidardan düştü ve ikinci parti oldu. Seçimlerde en çok oyu ise %27,03 oyla Süleyman Demirel liderliğindeki DYP aldı. Ancak hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek milletvekili sayısına ulaşamadı. Bu yüzden 20 Kasım 1991 tarihinde DYP ve SHP arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu.

12 Eylül 1980 darbesinin sonrasında Başbakan Süleyman Demirel ve CHP lideri Bülent Ecevit Çanakkale Hamzakoy'a, MSP lideri Necmettin Erbakan da İzmir Uzunada'ya gönderildiler. MHP lideri Alparslan Türkeş ise darbeden iki sonra İzmir Uzunada'ya gönderildi. Bu hadiselerin sonrasında 18 Eylül 1980'de MGK Başkanı Kenan Evren'le birlikte MGK üyeleri olan kuvvet komutanları TBMM'de ant içmişlerdir. Seçimle görev başına gelen belediye başkanları da bu süreçte görevlerinden azledilmişlerken, yerlerine ise emekliye ayrılmış durumda olan askerler getirilmiştir. 12 Eylül darbesinden sonra 6 Kasım 1983 Genel Seçimlerine kadar geçen süreçte ülke yönetimi MGK tarafından devam ettirilmiştir. 1983 seçimleri sonrasında ise yeni bir süreç başlamıştır. 12 Eylül 1980 Darbesinin ardından yapılan ilk genel seçimlere %92 oranında katılım olmuştur. Kenan Evren ve MGK üyelerinin milletvekili adaylarının belirlenmesinde birinci derecede etkili olduğu bir siyasal atmosferde gerçekleşen milletvekili seçimleri, Türkiye'nin siyasal hayatında yeni bir dönemin kapılarını açmıştır

1991 MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ VE HÜKÜMETLER

1991 Genel Seçimleri öncesinde en dikkat çekici hadise, uzun yıllar Türkiye siyasetinde tartışma konusu olan %10 barajı uygulaması ve seçim çevresi barajları olmuştur. Seçim barajını aşabilmek için partiler çeşitli ittifaklara giderek seçimlerde güçlü bir şekilde yer alabilmenin hesaplarını yapmışlardır. Bu noktadan hareketle RP ve IDP (Islahatçı Demokrasi Partisi) 1991 seçimlerinde ittifak yaparak RP bayrağı altında tek liste olarak seçime girdiler. SHP ise seçime giremeyen HEP ile dolaylı ittifak yaparak Güneydoğu'da HEP'li adaylara öncelik verdi, onları kendi listelerinden aday gösterdi. 20 Ekim 1991 tarihli milletvekili genel seçimlerine yüzde 83.92 oranında katılım oldu. Uygulanan %10 barajı nedeniyle beş parti mecliste temsil hakkı kazanırken, % 27,2 oy oranıyla DYP birinci parti oldu. 1991 seçimleri sonrasında hiçbir siyasi parti tek başına hükümet kuracak çoğunluğu elde edemedi. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan DYP lideri Süleyman Demirel'e Cumhurbaşkanı Özal tarafından hükümeti kurma yetkisi verilmiştir. Demirel'in, SHP ile yaptığı görüşmeler neticesinde iki parti arasında koalisyon hükümeti kurulmasına karar verildi. "DYP ve SHP ortaklığıyla kurulan bu koalisyon hükümeti, %27,2 DYP, %20,8 SHP olmak üzere toplamda %48 oranıyla millet iradesi desteğine sahip hükümet olma özelliği taşır." 30 Kasım 1991 tarihli meclis oturumunda yapılan güven oylamasına 444 milletvekili katıldı ve 280 kabul, 164 ret oyu sonrası hükümet güvenoyu olarak çalışmalarına başlamıştır.

1990'lar Türkiye için önceki yıllarda olmadığı kadar istikrarsızlıkların yaşandığı yıllardır. 1989'da sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonrasında ekonomide olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır. İçeriden ve dışarıdan kaynaklı bazı etkenler Türkiye'de belirsizlik ortamı yaratırken, bu belirsizlik nedeniyle ciddi miktarlarda sermaye çıkışları olmuştur. Bu hadiseler Türkiye'nin büyüme ve ihracat rakamları üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. 1993 yılında kamu harcamaları çok yüksek seviyelere çıkmıştır. Kamu gelirleri ve özel tasarruflar bu açıkları karşılayamayınca, dış kaynaklardan istifade yoluna gidilmiştir. Gazeteci- yazar Uğur Mumcu'ya düzenlenen suikast ve Sivas "Pir Sultan Abdal Kültür ve Sanat Şenlikleri" esnasında meydana gelen olaylar DYP-SHP Koalisyon Hükümeti dönemindeki önemli olaylar arasındadır.

1995 Seçimleri ve Kurulan Hükümetler

1995 milletvekili seçimleri, 24 Aralık 1995'te yapıldı. 34. 155.981 seçmenin oy kullandığı seçimlere katılım % 85.20 olarak gerçekleşti. Oy oranlarına bakıldığında sağ partilerin ilk üç sırayı paylaştığı bu seçimler, Türk siyasi hayatında çok büyük bir önem taşır. 12 siyasi parti ve bağımsız adayların katıldığı 1995 seçimleri sonucunda 5 siyasi parti % 10 barajını geçerek mecliste temsil hakkı kazandı. ANAP'la seçim ittifakı yaparak meclise girmeyi başaran Büyük Birlik Partisi'ni de dahil edildiğinde meclise 6 siyasi parti girmiş oluyordu. Bu seçimlerin en dikkat çekici sonucu, Necmettin Erbakan'ın partisi RP'nin %21.38 oy oranıyla birinci parti olmasıdır.

Seçimler sonrasında hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı Demirel, ANAP lideri Mesut Yılmaz'a verdi. DYP ile anlaşılan ANAP, DSP'nin de desteğini alarak azınlık koalisyon hükümeti kurdu ve meclisten güvenoyu aldı. Başbakanlık Yılmaz ve Çiller arasında dönüşümlü olacaktı. Refah Partisi, güven oylamasının iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Anayasa Mahkemesi başvuruyu kabul ederek güvenoyunun gerçekleşmediğini ilan etti. İptalin temel nedeni DSP milletvekillerinin oturuma katılarak çekimser oy vermeleriydi. RP, 27 Mayıs 1996'da Başbakan Mesut Yılmaz hakkında meclise gensoru önergesi verdi. Yılmaz önergenin görüşülmesini beklemeden 6 Haziran 1996'da istifa etti. Mesut Yılmaz istifa edince Cumhurbaşkanı Demirel tarafından hükümet kurma görevi Necmettin

Erbakan'a verildi. Erbakan yaptığı görüşmeler sonrasında 30 Haziran 1996'da DYP ile anlaşarak koalisyon hükümetini kurdu.

3 Kasım 1996'da Türkiye'nin gündemini tamamen değiştiren Susurluk Skandalı yaşandı. Balıkesir'in Susurluk ilçesinde yaşanan kazada üç kişi hayatını kaybederken, aracın içindekilerin kimlikleri nedeniyle kaza tartışma yaratırken, konuyla ilgili Meclis Araştırma Komisyonu kuruldu. Bu kaza yıllardır tartışılan Gladyo, Kontrgerilla tartışmalarını yeniden gündeme getirdi

28 Şubat Süreci ve Sonuçları

28 Şubat 1997 MGK kararları öncesinde 23 Şubat 1996'da REFAHYOL Hükümetinin askeri kesimle yaptığı görüşmede, askeri yetkililer: "Atatürkçü, laik, demokratik düzenin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak bölücü faaliyetlerin uygulanma ihtimaline karşı duydukları endişeyi" dile getirmişlerdir. Şubat 1997'de ise Ankara-Sincan'da düzenlenen Kudüs Gecesi'ne hem Hizbullah hem de Hamas'ın destek vermesi, İran'ın Türkiye Büyükelçisi Rıza Bağheri'nin Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması nedeniyle şeriat yönetimine uygun olduğuna dair yapmış olduğu konuşma ve Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın şeriat yanlısı konuşmaları TSK ile RP arasındaki gerilimi iyice artırmıştır. Kudüs Gecesi sonrasında, TSK tarafından Sincan'da tanklar yürütülmüştür. Sincan'da yürütülen tanklar sonrasında Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Erbakan'a uyarı içerikli bir mektup göndermiştir. Mektupta; "Türkiye Cumhuriyeti'nin, Anayasa'nın 2. Maddesine göre demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğundan, Anayasa'nın 4. Maddesi uyarınca bu unsurların değişmeyeceği ve değiştirilmesinin teklif dâhi edilemeyeceğinden ve Anayasa'nın 120., 121. ve 122. Maddeleri uyarınca devletin korunması ile ilgili tedbirlerin öngörüldüğünden bahsetmiştir."

RP hükümeti dönemindeki en önemli olaylardan birisi de 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarıdır. RP'nin laiklik karşıtı tavır ve tutumlarda bulunduğu gerekçesiyle TSK harekete geçmiştir. TSK, "Refah Partisi'nin rejim karşıtı, anti-laik tutumlarının ve söylemlerinin demokratik rejimi güçsüzleştireceği gerekçesiyle postmodern darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat tarihli MGK Kararları'nı açıklamıştır." MGK bildirisinin ardından askerler tarafından hükümetin yapmasını istedikleri yirmi maddelik bir metin ortaya çıktı.

Temel eğitimin sekiz yıla çıkartılmasından, imam hatip okullarının meslek lisesine dönüştürülmesine kadar birçok konuyu içeren bu dayatmayı Erbakan kabul etmedi ve Çiller'in ikna çalışmalarına rağmen imzalamadı. Çiller Erbakan'dan Başbakanlığı kendisine devretmesini istedi fakat Erbakan bu isteği reddetti. Demirel bu süreçte, MGK kararlarının uygulanmaması halinde devletin yürümeyeceğini, uygulamayanların sorumlu olacağını ifade etti. Dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş 21 Mayıs 1997'de RP'nin laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği iddiasıyla sürekli kapatılması istemiyle dava açtı. Siyaseten artan gerilim 18 Haziran 1997'de Erbakan'ın Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını vermesine sebep olmuştur

1999 Seçimleri ve Son Koalisyon Hükümeti

18 Nisan 1999'da tarihli milletvekili seçimleri, her açıdan sürprizlerle dolu bir genel seçim olmuştur. Katılım oranı, 1991 ve 1995 genel seçimlerinin üzerine çıkarak % 87.09 olarak gerçekleşmiştir. Dünyada ve Türkiye'de yaşanan gelişmeler ve yükselen milliyetçilik duygularının da etkisiyle 1999 seçimlerinde DSP ve MHP oylarında çok ciddi bir artış olmuştur. 21 partinin katıldığı 1999 seçimlerinde % 10 barajını sadece beş parti geçebildi. DSP %22,18 oy oranıyla seçimlerden birinci parti olarak çıktı ve 136 milletvekilliği kazandı. %17,97 oy oranıyla ikinci parti olan MHP 129 milletvekilliği kazanırken, kapatılan SP'nin yerine kurulan FP %15,41'le 111 milletvekili, ANAP 13,22'yle 86 milletvekili, DYP %12,01'le 85 milletvekili ve bağımsızlar da toplamda 3 milletvekilliği kazandılar. Bu seçimlerde CHP ise, 8.71 oranında oy aldı ve yüzde 10'luk ülke barajını geçemediği için meclise milletvekili gönderemedi. Bu sonuçların ardından ilk üç sıradaki partiler DSP-MHP ANAP 28 Mayıs 1999'da koalisyon hükümetini kurdular.

Yeni koalisyonun karşılaştığı ilk sorundan biri Cumhurbaşkanlığı seçimiydi. Başbakan Ecevit'in önerisiyle Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'in adaylığı konusunda mutabakat sağlandı. Sezer 5 Mayıs 2000'de mecliste üçüncü tur oylamada gerekli oyu alarak Demirel'den sonra onuncu Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Bu dönemde dış politikada da önemli bir gelişme yaşandı. Türkiye Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği için adaylığa davet edildi. Bu davetin kabul edilmesinden sonra Ecevit ve Dışişleri Bakanı İsmail Cem, birliğin aile fotoğrafında yer aldı. Bu tarihten itibaren Kopenhag Kriterleri'ne uyum çabaları başladı. Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden birisi de FP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması olmuştur. DSP ve ANAP, AB'ye uyum yasaları kapsamında idam cezasının kaldırılmasından yana tavır alırken, MHP yönetimi kendi tabanının hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak bu konuda isteksiz davranmıştır. "MHP yalnız kaldığı bu tartışma ve restleşmeler sürecinin sonunda, idam cezası kaldırılarak müebbet hapis cezasına dönüştürülmüştür." üçlü koalisyon hükümetinin iktidarda olduğu bu dönemin bir diğer önemli olayı da 17 Ağustos 1999'daki Marmara depremdir.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Başbakan Bülent Ecevit arasında 19 Şubat 2001'de yaşanan tartışma sonrası Ecevit MGK toplantısını terk ederek Başbakanlıkta yaptığı basın toplantısında ağır bir dille devlet krizinden söz edecektir. 19 Şubat 2001'de önceki krizlere kıyaslandığında daha derin bir

kriz patlak vermiştir. Döviz rezervlerindeki düşüş ve sermaye çıkışları, faiz artırımlarıyla da durdurulamamıştır. 2001 krizinin ardından çalışan her 100 kişiden 12'si işini kaybederken, 1 Milyon kişi bu süreçte işsiz kalmıştır. Bu gelişmeler sonrasında işsizlik oranı %6'lardan %10'lara yükselirken, kadın işgücünün %33'ü işsiz kalmıştır.

2001'in ortalarından itibaren sermaye çevreleri Ecevit ve hükümetin devamını tartışmaya başladı. İktidarın IMF programlarına bağlılığı, ekonomide yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve AB'ye girme çabaları takdirle karşılanmakla birlikte hükümete karşı eleştirilerin dozu daha da arttı. Bülent Ecevit bu dönemde ağır bir şekilde hastalanırken yürüme ve konuşmada zorluk çeker hale gelmişti. Bu ekonomik ve siyasi belirsizliklerin gölgesinde Türkiye 3 Kasım 2002'de seçimlere gitti. 3 Kasım seçimlerinde sadece iki parti, AKP ve CHP, %10 barajını geçebildiler. AK Parti %34,3 oy oranıyla tek başına iktidara gelebilecek çoğunluğu sağlamış oldu.

TÜRK DEMOKRASİSİNDE AK PARTİLİ YILLAR

Demokrasi, seçimle yöneticilerin belirlendiği ve meşruiyeti halk olan bir yönetim anlayışıdır. Demokrasi sandıkla inşa edildiği gibi insan hakları, toplumun ihyasını sağlayan hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, özgürlük, eşitlik, adalet gibi sahip olduğu değerlerinde kabul ve temsil edilmesini sağlar. Türk Demokrasi tarihinde 2002-2018 Dönemi Hâkim Parti hüviyetine sahip olması nedeniyle AK Partili yıllar olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde 2002, 2007, 2011, 2015 (7 Haziran), 2015 (1 Kasım), 2018 Genel Seçimleri yapılmıştır. Yine bu dönemde 2007, 2010, 2017 Anayasa değişiklikleri referanduma sunulmuş, 2014 ve 2018 yıllarında Cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada genel seçimler referans alınarak başlıklandırma yapılmıştır.

2002-2007 Dönemi Demokrasi

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) 2002 yılında tek başına iktidar olduktan sonra bir yandan Avrupa Birliği (AB) uyum yasaları kapsamında demokratikleşme adımları atmış diğer yandan neoliberal ekonomi anlayışıyla sosyal refahın artırılmasını hedeflemiştir. Uyum yasaları kapsamında işkencenin sona erdirilmesi, dernek kurma, siyasal parti üyeliği gibi örgütlenme hususunda iyileştirmeler yapılması, toplantı ve yürüyüş hakkının düzenlenmesi, farklı dil ve lehçelerin önünün açılması, terör suçunun şiddete bağlı kılınması, ölüm cezasının kaldırılması gibi demokratik adımlar atılmıştır. Uyum paketleri ile demokrasi ve insan haklarının güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

2007 yılında 11.Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde mecliste toplantı yeter sayısı için 367 şartının aranması siyasal ve toplumsal bir krize neden olmuştur. AK Parti'nin adayı Gül, 27 Nisan günü yapılan ilk tur oylamada hazır bulunan 361 milletvekilinin 357'sinin oyunu almıştır. Aynı gün Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) resmi sitesinden tarihe e-muhtıra olarak geçen bildiriye yayınlamıştır. Bildiride "Cumhuriyete sözde değil özde bağlı" bir cumhurbaşkanı gerekliliğini vurgulanmış bu hususta TSK'nın üzerine düşen görevi yerine getirmekten çekinmeyeceği ifade edilmiştir. Diğer yandan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi (AYM) cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal etmiştir. AK Parti sine-i millete dönerek erken seçim kararı almıştır.

2007-2011 Dönemi Demokrasi

2007 Genel seçimlerinde oylarını artırmış ve yeniden tek başına iktidar olmuştur. Bu sonucun ortaya çıkmasında sivil ve askeri bürokratik vesayet anlayışına karşı milli iradeyi savunan siyasi duruşu ve iktidarının birinci dönemindeki sosyal refah artışı etkili olmuştur. Yeni dönemde siyasetin birinci gündemi Cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Seçimlerde Meclis'e giren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nin oylamaya katılmasıyla 367 krizi aşılmış, Gül 448 milletvekilinden 339'unun oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 367 krizinden ders çıkaran iktidarın hazırlamış olduğu ve Cumhurbaşkanı'nı halkın seçmesini öngören Anayasa değişikliği 21 Ekim'de gerçekleştirilen referandumda %68,95 oranında oy almış ve Türkiye parlamenter sistemden uzaklaşarak yarı-başkanlık sistemine yaklaşmıştır.

Değişiklikle ayrıca Meclis'teki tüm seçimler için toplantı yeter sayısı 1/3 olarak belirlenmiştir.

2008 yılında AK Parti ve MHP ortaklığıyla hazırlanan Türkiye'nin kronik sorunlarından biri olan başörtüsü sorununun çözümüne ilişkin anayasa değişikliği 411 milletvekili tarafından kabul edilmiş ancak AYM bu düzenlemeyi de iptal etmiştir. Aynı yıl laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesiyle AK Parti'ye kapatma davası açılmış, AYM partinin yarı oranda hazine yardımından mahrum bırakılması kararı vermiştir.

2009 yılında PKK terörünü kökten ve barışçıl şekilden çözmek için çözüm süreci başlatılmıştır. İnışli çıkışlı seyir arz eden süreç Kürt, Alevi, Roman açılımları ile demokratikleşme çerçevesine indirgenmiş ve daha sonra Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi olarak tanımlanmıştır. Türkiye 2010 yılına geldiğinde ise siyasetin üzerindeki vesayeti azaltacak de demokratikleşmeyi artıracak düzenlemeler içeren Anayasa değişikliği paketini halkın onayına sunmuştur. AYM üye sayısının 17ye çıkarılması, parti kapatma davalarında 2/3 çoğunluğun aranması, terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emeklilik hariç Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararlarına yargı yolunun açılması, eski darbecilerin yargılanması imkân sağlayacak düzenlemelerin yapılmasının yanı sıra, memurlara toplu sözleşme hakkı, Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması, yurtdışına çıkış yasağının hakim kararına bağlı kılınması gibi insan haklarını içeren değişikliklere de yer verilmiştir. Anayasa değişikliği halk tarafından %57,88 oy oranında desteklenmiş ve yürürlüğe girmiştir.

2011-2015 Dönemi Demokrasi

2011 seçimlerinden AK Parti yine birinci parti olmuş ve yeniden tek başına iktidar gücü elde etmiştir. Yeni süreçte bir yandan Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi kapsamında demokratikleşme çabaları yürütülürken diğer yandan Fetullahçılar olarak bilinen ve siyasal iktidar tarafından paralel devlet olarak tanımlanan devletin bürokratik kadrolarına sızarak buralarda mevzilenmiş yapı arasında bir mücadelenin içine girilmiştir. MİT Krizi, Dershanelerin kapatılması, 17-25 Aralık Operasyonu bir mücadelenin görünen yüzü olmuştur.

2013 yılında Taksim Gezi parkında çevreyi koruma hassasiyeti ile başlayan protestolar kısa süre içinde hükümet karşıtlığına evrilmiştir. Tarihe Gezi Olayları olarak geçen bu gösteriler sert şekilde bastırılmıştır. Bu tarihi olay, iktidar için bir ayaklanma olarak kabul edilirken muhalefet açısından iktidarın dayatmacı yönetim anlayışına karşı bir direniş hareketi olarak taltif edilmiştir.

2014 yılında Suriye'nin kuzeyinde Aynel Arab (Kobani) bölgesinde yaşanan gelişmeleri gerekçe göstererek Halkların Demokratik Partisi (HDP) tarafından sokağa çıkma çağrısı yapılmış ve yaşanan 6-7 Ekim olaylarında onlarca insan ölmüştür. HDP'nin çözüm sürecinin bölgede sebep olduğu iktidar zafiyetini kullanarak güçlenmiş olması, kendisini kimlik siyasetine yönlendirmiştir. Nitekim HDP, bu yükselişine güvenerek 7 Haziran seçimlerinde parti olarak girme cesareti göstermiştir.

2015-2018 Dönemi Demokrasi

7 Haziran 2015 seçimlerinde tek başına iktidar çıkmamış koalisyon alternatifleri siyasetin gündemine taşınmıştır. Bunun yanı sıra seçimlerden hemen sonra PKK çözüm sürecini bitirdiğini ifade ederek büyükşehirlerde terör saldırıları gerçekleştirmiştir. PKK dışında IŞİD (DAEŞ) terörü de tırmanışa geçmiş devlet güvenlik konseptine geçerek etkin şekilde terörle silahlı mücadele yürütmüştür. Siyasi alanda hükümet kurma girişimleri sonuç vermeyince seçim hükümeti kurulmuş ve Cumhurbaşkanı tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir. Yapılan 1 Kasım seçimlerinde AK Parti yeniden tek başına iktidar gücü elde etmiştir.

15 Temmuz 2016 tarihinde TSK içine yuvalanmış Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) mensupları tarafından askeri darbe girişimi gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın ve milletin dirayetli duruşu ile kanlı girişim bastırılmış, OHAL ilan edilerek Devletin bürokratik kadrolarına sızmış FETÖcülerin tasfiye süreci başlatılmıştır.

2014 yılında Erdoğan'ın halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olmasıyla başlayan Meclis-Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı-Başbakan arasında başlayan yetki ve meşruiyet tartışmalarına 15 Temmuz Darbe girişimi de eklenince Türkiye'nin Hükümet Sistemi ile ilgili belirsizliğin ortadan kaldırılması amacıyla Türk tipi başkanlık modeli olarak tanımlanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmeyi içeren anayasa değişikliği 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma sunulmuş ve halkın %51,41'inin desteğiyle yürürlüğe girmiştir. Yeni hükümet sistemine geçildikten sonra siyasal alanda Cumhur İttifakı ve Millet İttifakı şeklinde ittifaklar kurulmuştur. Yeni sistemin ilk seçimi 24 Haziran 2018 tarihinde yapılmış Erdoğan yeniden Cumhurbaşkanı seçilirken Meclis'te çoğunluğu Cumhur İttifakı kazanmıştır.

GENEL OLARAK HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Kuvvetlerin birbirleriyle olan ilişkileri bakımından hükümet sistemleri kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı sistemleri olarak ikiye ayrılır. Kuvvetler birliği sistemleri içerisinde kuvvetlerin yürütmeye birleşmesi mutlak monarşi veya diktatörlük sistemlerini ortaya çıkarırken; kuvvetlerin yaşamada birleştiği sistem meclis hükümetidir. Kuvvetler ayrılığı sistemleri parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı-başkanlık sistemleridir.

Kuvvetler Birliği Sistemleri

Kuvvetlerin bir arada olduğu sistemlerde yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri tek bir organda toplanmaktadır.

Kuvvetlerin yürütme organında birleşmesi

Kuvvetlerin yürütme organında birleştiği sistemler mutlak monarşi ve diktatörlük rejimlerini ortaya çıkarmaktadır. Mutlak monarşi, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin, devletteki tek otorite olan hükümdarda toplanması durumudur. Diktatörlük, yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin tek bir kişi veya grubun elinde toplanmasıdır. Mutlak monarşi ile diktatörlük arasında iktidarın elde edilme usulü ve meşruiyet konularında farklılık bulunmaktadır.

Kuvvetlerin yasama organında birleşmesi

Kuvvetlerin yasama organında birleştiği sistemin adı meclis hükümeti sistemidir. Bu sistemde meclis, kendi içerisinde oluşturduğu yürütme kurulu aracılığıyla hem yasaları yapmakta hem de bunların uygulanmasını sağlamaktadır.

Kuvvetler Ayrılığı Sistemleri

Kuvvetlerin ayrı ayrı organlara verildiği bu sistemlerde yasama, yürütme ve yargı kuvvetleri farklı organlar aracılığıyla kullanılmaktadır. Burada amaç bu güçlerin tek elde toplanmasını engelleyerek, temel hak ve özgürlüklere karşı koruma sağlamaktır.

Parlamenter sistem

Kuvvetlerin yumuşak ayrılığına dayanan parlamenter sistemde, hükümet yasama organı içerisinde doğmakta ve ona karşı sorumlu bulunmaktadır. Bu sistemde yürütme organı Cumhurbaşkanı ile Başbakan (Bakanlar Kurulu) oluşur. Cumhuriyet parlamenter sistemlerde devlet başkanı (Cumhurbaşkanı) yasama organı tarafından seçilir. Monarşik parlamenter sistemlerde devlet başkanı (Kral/Kraliçe) veraset yoluyla göreve gelir. Devlet başkanı yasama organı karşısında sorumsuzdur. Gerçekleştirmiş olduğu işlemlerde ilgili bakanın karşı-imzası bulunur. Yürütme organının sorumlu kanadını ise Bakanlar Kurulu oluşturur. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından meclis üyeleri içerisinde atanır. Bakanlar da Başbakanın önerisi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Bakanlar Kurulunun (hükümetin) göreve başlaması için meclisten güvenoyu alması gerekmektedir.

Başkanlık sistemi

Kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan başkanlık sisteminde, yürütme yetkisi tek başına devlet başkanına (Başkan) aittir. Başkan, halk tarafından seçilir ve parlamentonun güvenoyuna ihtiyaç duymaz. Görev süresi boyunca, impeachment usulü hariç olmak üzere, Başkanın meclis tarafından düşürülmesi söz konusu değildir. Başkan yürütme yetkisini, kendisi tarafından atanıp görevden alınabilen bakanlar aracılığıyla kullanır. Bu kişiler sadece Başkana karşı sorumludurlar. ABD başkanlık sisteminde Başkanla beraber Başkan Yardımcısı da halk tarafından seçilmektedir. Başkana vekâlet yetkisi Başkan Yardımcısına aittir. Temsilciler Meclisi ve Senatodan oluşan ABD parlamentosuna Kongre adı verilmektedir. Kuvvetlerin sert ayrılığına dayanan başkanlık sisteminde gerekli koordinasyonun sağlanması adına fren ve denge mekanizmaları mevcuttur. Bu sayede yasama, yürütme ve yargı organları arasında hem işbirliği hem de kontrol mekanizmaları işletilmiş olmaktadır.

Yarı-başkanlık sistemi

Parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında yer alan yarı-başkanlık hükümet sisteminde iki başlı yürütme söz konusudur. Bu sistemde devlet başkanı (Cumhurbaşkanı), başkanlık sisteminde olduğu gibi halk tarafından seçilmektedir. Yürütmenin diğer kanadında ise yine halkın oylarıyla oluşan parlamentodan çıkan Başbakan (Bakanlar Kurulu) bulunur. Yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanı, parlamenter sistemin aksine sembolik yetkilerin ötesinde çok daha güçlü bir konumdadır. Hükümetin kuruluşu ise parlamenter sistemde olduğu gibidir. Bu sistemde Cumhurbaşkanı ile Başbakanın farklı siyasi görüşlerde olması durumundan kohabitasyon denilen durum ortaya çıkmaktadır.

TARİHİ SÜREÇTE TÜRKİYE'DE HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihinde, Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan anayasacılık hareketlerini de kapsayacak şekilde bakıldığında, farklı dönemlerde farklı hükümet sistemlerinin uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda 1876 Kanun-i Esasi, ilk halinde mutlak monarşiyi benimsemiş, 1909 değişiklikleri neticesinde meşrutiyet monarşiyeye geçilmiştir. 1921 Anayasası ile meclis hükümeti sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 1924 Anayasasında hem meclis hükümetine ilişkin özellikler, hem de parlamenter hükümet sistemine ilişkin özellikler bulunduğundan bu dönemde karma bir hükümet modeli benimsendiği söylenebilir. 1961 Anayasası ile klasik anlamda parlamenter sistem yürürlüğe konulmuştur. Bu anlayış 1982 Anayasası ile devam ettirilmiştir. 1982 Anayasasında 2007 yılında yapılan anayasa değişikliği neticesinde Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi usulü benimsenerek, yarı-başkanlık sistemi olarak adlandırılabilir hükümet sistemi uygulanmıştır. 1982 Anayasasında 2017 yılında bir başka değişiklikle de 2018 yılında yapılacak seçimlerle beraber yürürlüğe gireceği kararlaştırılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

Kuvvetler ayrılığına dayanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, ABD başkanlık sistemindeki birtakım sakıncaları ortadan kaldırmak adına, bu sistemden bazı yönleriyle ayrılmaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama Organı

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yasama organı 600 milletvekilinden oluşmaktadır. Milletvekili seçilme yaşı 18 olarak kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı ile meclis seçimleri 5 yılda bir aynı gün gerçekleştirilmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme Organı

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Bir kişi en fazla iki defa Cumhurbaşkanlığı yapabilir. İlk tur oylaması neticesinde oyların yarısından bir fazlasını kazanan aday Cumhurbaşkanı seçilir. İlk turda bu durum gerçekleşmezse, ikinci tura, ilk turda en çok oyu alan iki aday katılır ve oyların çoğunluğunu alan aday kazanmış olur. Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanları atar ve görevlerine son verir. Cumhurbaşkanı vekâlet yetkisi Cumhurbaşkanı Yardımcısına aittir. Yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanı tarafından Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılabilir. Cumhurbaşkanı kendi seçimlerini yenilemek kaydıyla meclis seçimlerinin yenilenmesi kararını alabilir. Aynı durum meclis için de geçerlidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yargı Organı

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yargı yetkisi bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin kabulü ile beraber Anayasa Mahkemesi ve Hakimler ve Savcılar Kurulunun üye sayılarında değişiklik yapılmıştır. Ayrıca Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve askeri mahkemeler kaldırılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde, Cumhurbaşkanı kendisine anayasa ve kanunlar tarafından verilen yetkileri kullanması adına bir teşkilata sahiptir. Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı olarak adlandırılan bu teşkilat 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği, 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile oluşturulmuştur.